

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra bohemistiky

Zuzana Šafářová

3. ročník – prezenční studium

Česká filologie

**POSTAVA FRANTIŠKA LADISLAVA ČELAKOVSKÉHO
V ROMÁNE VLADIMÍRA MACURY
*GUVERNANTKA***

**The Character of František Ladislav Čelakovský
in the novel of Vladimír Macura
*Governantka***

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jiří Fiala, CSc.

Olomouc 2009

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou bakalářskou práci vypracovala samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu. Rozsah práce činí 139 228 znaků včetně mezer.

V Olomouci dne 11. května 2005

Děkuji prof. PhDr. Jiřímu Fialovi, CSc., za ochotu při vedení této práce, za cenné připomínky a komentáře.

KLÍČOVÁ SLOVA:

Vladimír Macura – Románová tetralogie *Ten, který bude* – Román *Guvernantka* – František Ladislav Čelakovský – Antonie Reissová (Bohuslava Rajská)

ANOTACE

Postava Františka Ladislava Čelakovského v románě Vladimíra Macury *Guvernantka*

Tato práce se soustřeďuje na konfrontaci faktografických údajů z monografie Artura Závodského *František Ladislav Čelakovský*, údajů z Macurových teoretických děl, především ze *Znamení zrodu*, a dále také údajů z korespondence a paměti jako biografických zdrojů, s Macurovým vylíčením postavy Františka Ladislava Čelakovského jako významné postavy českého literárního a vědeckého života v jeho románu *Guvernantka* – součástí Macurovy prozaické tetralogie *Ten, který bude*. Od obecné charakteristiky celé Macurovy tetralogie *Ten, který bude* se autorka práce zaměřuje jak na Čelakovského rodinný, soukromý život, zejména na soužití s Antonií Rajskou v letech 1845–1852, tak také na jeho činnost spisovatelskou, veřejnou, pedagogickou a národně vlasteneckou. Práce je založena na citacích z uvedeného románu, které slouží jako doklady ke všem zmíněným oblastem, jimž je věnována pozornost v jednotlivých kapitolách. Jde tedy o vystižení podstaty povahy Františka Ladislava Čelakovského jako literární postavy básníka a vědce v období národního obrození, pro niž je předlohou postava skutečná, historická. Macurovo ztvárnění postavy Čelakovského a jeho druhé manželky Antonie Reissové – Bohuslavy Rajské ovšem do značné míry z reálného předobrazu vychází, kombinuje fakta a fikci. Jakým způsobem však Vladimír Macura, sám spisovatel a vědec, tuto postavu modifikuje a literárně zprostředkuje? Na tuto klíčovou otázku hledá autorka práce odpověď.

KEY WORDS:

Vladimír Macura – Novel tetralogy *Ten, který bude* – novel *Guvernantka* – František Ladislav Čelakovský – Antonia Reissová (Bohuslava Rajská)

ANNOTATION

The Character of František Ladislav Čelakovský in the novel of Vladimír Macura *Guvernantka*

The purpose of the thesis is to confront factual notes from monograph of Artur Závodský *František Ladislav Čelakovský* and from notes of Macura's theoretical works. Macura's *Znamení zrodu*, then correspondence and memories signifying the background of Macura's view on F. L. Čelakovský as a very important person of a Czech Literature and Scientific life in his roman *Guvernantka*, which is part of Macura's tetralogy *Ten, který bude*. The Thesis will be aimed on Čelakovský family, personal life with an accent on a common life with Antonia Reissová (Bohuslava Rajská) between the age of 1845 and 1852 and on his writing, social and pedagogical part of life as well. My Thesis will be based on quotation from the presented novel used evidence to all mentioned spheres discussed in certain Chapters. The main purpose is to describe the nature of F. L. Čelakovský as a literary character of scientist in the period of National revival. Macura use his model of Čelakovský in novel as real, historical person, but his novel can't be considered as a historical novel. Why? It's been outlined how Macura imagined, and on a base of wide study reality period and documents that historical era and how he belletristic rendered the person of F. L. Čelakovský and his second wife Antonia Rajská too.

OBSAH

Úvod	7
1) Obecný úvod k tetralogii <i>Ten, který bude</i>	9
(a) Celková charakteristika	
(b) Čas v tetralogii	
(c) Doba <i>biedermeieru</i>	
(d) Prostor v tetralogii, zejména v <i>Guvernantce</i>	
(e) Žánrové a tempové vymezení	
2) Guvernantka	18
(a) Obecný úvod	
(b) ELEGIE	
(c) František Ladislav Čelakovský	
(d) Antonie Reissová – portrét, základní životopisné údaje	
(e) Antonie jako literární postava	
(f) Historické pozadí a okolnosti sňatku Antonie Reissové s Fr. Lad. Čelakovským	
3) Základní charakterové vlastnosti Františka Ladislava Čelakovského	29
4) Manželský život F. L. Čelakovského, jeho vztah k dětem a k Antonii Reissové	34
(a) Vztah Antonie a Marie	
(b) Vztah Františka Ladislava a Antonie	
(c) Vztah Antonie a dětí	
(d) Porovnávání Antonie s Marií, stále vzpomínky Čelakovského na Marii	
(e) Žárlivost, výčitky	
5) Čelakovského činnost spisovatelská	47
6) Čelakovského činnost pedagogická a veřejná	51
(a) Situace na univerzitě ve Vratislavi	
(b) Čelakovského práce na čítankách pro gymnázia	
(c) Otázky českého pravopisu v <i>Guvernantce</i>	
(d) Slovanský sjezd v Praze	
7) V čem je Macurovo zpracování postavy Františka Ladislava Čelakovského a tetralogie <i>Ten, který bude</i> beletristické?	58
Závěr	62
Seznam použitých zdrojů	64

ÚVOD

Ve své práci se zabývám konfrontováním faktografických údajů z monografie Artura Závodského *František Ladislav Čelakovský*, postulátů Macurových teoretických děl, především *Znamení zrodu*, a dále také údajů z korespondence a paměti jako biografických zdrojů se zobrazením Františka Ladislava Čelakovského jako významné postavy českého literárního a vědeckého života v románu Vladimíra Macury *Guvernantka*, který je součástí Macurovy prozaické tetralogie *Ten, který bude*. Přesto, že by se mohlo zdát toto srovnávání bezdůvodné, neboť Macura sám vychází z historických dokumentů a pramenů, pokusím se odpovědět na otázku, do jaké míry se ztvárnění postavy Čelakovského v *Guvernantce* liší od pramenů historických, v čem se s nimi naopak shoduje a v čem např. není doložitelné nebo je sporné. Zaměřím se na konkrétní, *Guvernantkou* vymezené období v životě Čelakovského, tedy na jeho soužití s druhou manželkou Antonií Reissovou, s určitými přesahy do doby předchozí, protože tam se nabízí další otázka – jaké faktory a předchozí životní zkušenosti Čelakovského ovlivnily v době soužití s jeho druhou manželkou a jak se odrazily v jeho povahových rysech, přesněji řečeno jak je Vladimír Macura využil pro ztvárnění Čelakovského jako literární postavy.

Od obecné charakteristiky celé Macurovy tetralogie *Ten, který bude* se tedy postupně zaměřím jak na Čelakovského rodinný, soukromý život, zejména – ale nejen – na jeho soužití s Antonií Rajsou v letech 1845–1852, tak také na jeho činnost spisovatelskou, veřejnou, pedagogickou a národně vlasteneckou, která rovněž ilustruje jeho povahové rysy a dokresluje celkovou představu o jeho osobnosti v daném, přesně vymezeném období. Moje práce bude založena na citacích z uvedeného románu, které poslouží jako doklady ke všem zmíněným oblastem, jimž se budu věnovat v jednotlivých kapitolách své práce. Všímám si tedy předně fyzického vzhledu F. L. Čelakovského, dále jeho charakterových rysů, intimního soužití manželů Čelakovských a konečně reflexe jeho osobnosti v jeho vlastní tvorbě a v postoji k ní. Pokusím se také vystihnout, jakým způsobem se liší Čelakovského jednání ve veřejném a intimním prostoru, a také to, jak jedná sám se sebou ve své mysli, jak k sobě přistupuje a nahlíží sám na sebe, dále také např. jaký postoj zaujímá k víře a Bohu. Pokusím se tedy vystihnout Františka Ladislava Čelakovského také jako „prostého“ člověka 19. století, i když jeho činnost měla jistě větší dosah, než činnost skutečně prostého člověka 19. století. Budu tedy brát zřetel k jeho povolání a činnosti veřejné, také však k tomu, že se jedná o člověka, který vnímá okolní události a prožívá rodinný život, smutek, stesk a touhu po něčem, co nemá stejně jako ostatní lidé v dané době. Důležitým faktorem bude tedy i každodennost situací,

stereotyp ve vztahu ženy a muže v době *biedermeieru*, pro něž jsou postavy Čelakovského a Rajske, jak to ostatně odpovídá historickému kontextu i Macurově tvůrčímu záměru, typické. Jejich vztah, vztah muže a ženy v 19. století, popisuje Macura se snahou o postižení obecného a zvláštního v mezilidských vztazích. Citace z *Guvernantky* konfrontují proto s citacemi z jiných zdrojů.

Usiluji ve své práci o vystižení rysů povahy Františka Ladislava Čelakovského jakožto literární postavy – básníka a vědce v období národního obrození, pro niž je však předlohou postava skutečná, historická. Macurovo ztvárnění postavy Čelakovského a jeho druhé manželky Antonie Rajske ovšem do značné míry z reálného předobrazu vychází, kombinuje fakta a fikci. Jakým způsobem však Vladimír Macura, sám spisovatel a vědec, tuto postavu modifikuje a literárně zprostředkuje? Na tuto klíčovou otázku hledám svou prací odpověď.

1) Obecný úvod k tetralogii *Ten, který bude se zřetelem ke Guvernantce*

(a) Celková charakteristika

Název tetralogie *Ten, který bude* objasňuje v částečném záznamu rozhovoru s názvem *Rád měním kůže*, který byl odvysílán na Českém rozhlasu 17. února 1998, sám Vladimír Macura: „*Ten, který bude je v podstatě citát z Karla Amerlinga, jenž ve čtyřicátých letech minulého století hodlal uskutečnit svůj obrovský sen o mystickém učilišti Budči. Právě slovo Budeč podle Amerlinga znamená ‚ten, který bude‘ a tomuhle sousloví jsem skutečně přisoudil funkci jakéhosi rozpočítadla, vybírajícího jakoby ze všech těch lidí kolem Budče hlavní hrdiny a tím i tituly jednotlivých dílů: Ten, který bude Informátor, ten, který bude Komandant, ta, která bude Guvernantka, ten, který bude Medikus.*“¹

Daniela Hodrová se táže: „*Jaký je tedy smysl názvů románů?*“ a vzápětí si odpovídá v tom smyslu, že se jedná o „*soupis postav, [...] které v této ‚obrozené komedii‘ hrají.*“²

Jak vyplývá z citovaných pasáží, názvy jednotlivých románů se týkají hlavních postav každého z těchto románů. Název *Ten, který bude* tedy symbolizuje to, že každý z hrdinů má své ideály, představy o určitém vývoji svého života, má představu o tom, jakým směrem by měl jít, ale paradoxně, ironií osudu (neboli záměrem autora, který stále bdí nad vším děním ve svých románech – viz níže), dochází k deziluzi a každý z hrdinů končí svůj život nakonec úplně jinak, než jak si představoval. „*Mohli bychom tedy název chápat jako autorův a priori ironický pohled na osudy postav,*“ píše David Ventura ve svém článku *Hravost v tetralogii Vladimíra Macury*.³ *Ten, který bude* by dále podle Ventury mohl být také sám český národ nebo stát. Daniela Hodrová považuje za možný výklad Macurova názvu také „*sen o románovém světě, který má být stvořen*“.⁴

Hlavní postavy jednotlivých románů nezůstávají v rovině pouze románu jednoho, tedy toho, kde jsou hlavními protagonisty, ale objevují se postupně v celé tetralogii. V dalších románech se uplatňují samozřejmě jen jako postavy vedlejší, které se buď pouze mihnou kolem hlavního protagonisty, anebo jsou mu stále nablízku. Sahrávají tak pro něho méně či

¹ *Rád měním kůže* (přepis rozhlasového rozhovoru s V. Macurou), L. Machala a J. Sulovský. Aluze 1998, č. 2–3, s. 53.

² Hodrová, Daniela: *Příběh, který byl, je a bude (čistě osobní recenze)*. Tvar 1998, s. 1.

³ Tvar 2004, č. 10, edice Tvary, s. 6.

⁴ Hodrová, D.: *Příběh, který byl, je a bude (čistě osobní recenze)*. Tvar 1998, s. 1.

více důležitou roli. Tedy postavy se „výraznou měrou podílejí na koherenci textu tetralogie“.⁵ Střídáním hlavních postav v jednotlivých románech, ale zároveň jejich propojeností dochází k vytvoření jedinečného literárního světa, jedné velké literární rodiny, která prožívá své osudy, do kterých má čtenář možnost nahlédnout z různých stran, postupně si skládat mozaiku z jejich propojených životních příběhů. Vzniká tak dojem plasticity textu, „[...] *náhled z mnoha stran, nejednoznačný, mnohohlasý, díky němuž může vzniknout dojem objektivitu*“.⁶ Čtenář tak dostává na výběr přiklonit se k tomu či jinému pohledu. Jednotlivé příběhy spolu tedy určitým způsobem komunikují, autor jim umožňuje, „*aby se v sobě navzájem deformovaně zrcadlily*“.⁷

Každý jednotlivý díl tetralogie získává svůj pravý smysl až vztáhnutím k celku. Vzájemné vztahy mezi romány, jejich propojení (např. prostřednictvím postav) jsou důležitým prvkem autorské hravosti, stejně jako např. už výběr samého názvu díla. Avšak v celkovém smyslu nelze jistě tetralogii vnímat jako dílo humorné. Zaznívají zde tóny spíše tragické: „*Jako by sama paní Historie ukazovala svým kostnatým prstem a říkala, tak a teď ty budeš chvilku hrát a budeš hrát tuto roli. Jak si s ní poradíš, takové to nakonec bude. Tudíž je to hra, ale neznamená to, že jde o příliš legrační hru,*“ říká opět Macura.⁸

Celá tetralogie je pojata jako jakási „loutkohra“, jejíž motiv, dalo by se říci, rámcuje děj a je jistě také projevem již výše zmíněné, autorské hravosti, která je dopředu promyšlená a záměrná, je to tedy „*hravost poučená – intelektuální*“.⁹ Implicitně se motiv „loutkohry“ objevuje hned v Prologu. Explicitně, tedy přímo v ději, se pak objevuje také v posledním díle tetralogie *Medikus*, když „*Máchal přehrává osudy hrdinů senilnímu císaři Ferdinandovi jako loutkové divadlo [...]*“.¹⁰ Jisté náznaky lze ale najít i v ostatních částech tetralogie. Tak například v prvním románu *Informátor* se Johann Mann, ústřední postava, o „své“ NOVELE vyjadřuje takto: „*Je to konečně moje NOVELA, kdykoli si mohu Magdalénu vyvolat na scénu, kdykoli ji můžu nechat zmizet. Protože já jsem autor tohoto příběhu a ona je jeho postava. Kdykoli se zjeví na mé příkázání.*“¹¹ Můžeme tedy hovořit o jakémsi „metaautorovi“, jímž je Johann Mann, Macurova románová fiktivní postava (bez reálné předlohy), která píše uvnitř

⁵ Ventura, David: *Hravost v tetralogii Vladimíra Macury*. Tvar 2004, č. 10, edice Tvary, s. 15.

⁶ Tamtéž, s. 16.

⁷ Dokoupil, Blahoslav: *Bolestně, citlivě*. Tvar 1998, č. 4, s. 20.

⁸ *Rád měním kůže* (přepis rozhlasového rozhovoru s V. Macurou), L. Machala a J. Sulovský. Aluze 1998, č. 2–3, s. 53.

⁹ Cit. podle D. Ventury: *Hravost v tetralogii Vladimíra Macury*. Tvar 2004, č. 10, edice Tvary, s. 4.

¹⁰ Ventura, D.: *Hravost v tetralogii Vladimíra Macury*. Tvar 2004, č. 10, edice Tvary, s. 16.

¹¹ Macura, Vladimír: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 67.

Macurova románu „svou“, ale zároveň samozřejmě stále Macurovu novelu. Pouze se záměrem autora skutečného, psycho-fyzického, píše Mann svou novelu, prostřednictvím níž nám je částečně odkryt tvůrčí postup autora skutečného, tedy Vladimíra Macury, který však sám určuje, kam až dovolí čtenáři proniknout. „Čtenář má možnost přihlížet genezi díla, proniká do autorské hry a uvědomuje si hypotetičnost postav. Hodrová označuje tento typ románu za *sebereflexivní*.“¹² Macura tedy hraje hru také, možná hlavně se čtenářem. Spoléhá na jeho intelekt, na jeho tvůrčí zapojení se do jeho příběhů. Macurovy postavy se tedy v určitém okamžiku stávají vypravěči „vlastního“ příběhu, vlastního osudu. Může se jím stát ale také někdo jiný, nějaká jiná přítomná literární postava se na malou chvíli stává vypravěčem osudu někoho jiného. To můžeme vidět například v *Guvernantce*, když je na počest budoucím manželům Čelakovským hrán divadelní kousek v saloně u Fričů: „[...] *dva dny před svatbou, bylo pak u Fričů v saloně představení*.“¹³ Divadelní kousek z jejich života a o jejich životě, představení o Té První a Té Druhé, které hrají jejich známí, mladí příbuzní. Jejich životní role tedy v tu chvíli hraje někdo jiný, hraje je s jistým záměrem, podle daného scénáře a následuje šťastný konec (divadelní představení uvnitř románové novely). Jak to ale dopadne ve „skutečnosti“, v Macurově „románové skutečnosti“? Znovu se objevuje prvek Macurovy hravosti. Nechává své postavy tkvět v iluzi, že je čeká lákavá budoucnost podle jejich představ. On je však ten, kdo jim to může překazit. Jakýsi hybatel, „principál“, který může kdykoliv zasáhnout do děje něčím osudovým. Stejně tak si počíná postava Johanna Manna, který si libuje v tom, že ve „své“ novele může ztvárnit sám sebe podle svých představ, jako hrdinu, což se mu ve skutečném (ovšem stále literárním) životě nedaří, a že každá z postav se zachová, tak jak on chce a kdy bude chtít. Prostřednictvím svých postav tedy Macura částečně odkrývá skutečný (tj. svůj vlastní) autorský koncept a postup.

Blahoslav Dokoupil píše, že postavy jak v *Guvernantce*, tak v celé tetralogii obecně „*nejsou strůjci svého osudu, že život jim odpírá svobodu činů a rozhodnutí, že jejich kroky jsou kýmsi nebo čímsi ovládány a režírovány. Vždy je tu nějaký principál v zákulisí, nějaká jízlivá a sprostá Historie, nějaký nepochopitelný Bůh, zkrátka síla tím záladnějši, čím více byly postavy přesvědčeny o své vlastní schopnosti manipulovat s příběhy svými i cizími.*“¹⁴

Existuje tedy někdo, kdo řídí osudy lidí? Je to Bůh? I takové otázky se v myslích literárních postav tetralogie objevují. My se zde však nebudeme pouštět do rozsáhlé úvahy nad existencí Boha. Z předešlého rozboru je však zřejmé to, že existuje někdo, kdo řídí osudy

¹² Ventura, D.: *Hravost v tetralogii Vladimíra Macury*. Tvar 2004, č. 10, edice Tvary, s. 24.

¹³ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 364.

¹⁴ Dokoupil, B.: *Bolestně, citlivě*. Tvar 1998, č. 4, s. 20.

právě literárních postav, a to je autor, „vládce příběhů“, v Macurově dřívější novele¹⁵ vystupující pod jménem „Velký Epik, pán nad lidskými osudy“. Můžeme to tedy shrnout tak, že Velký Epik vládne svými postavami ve svém díle, řídí jejich osudy. Bůh pak vládne lidem, tedy i spisovatelům.

V obecné charakteristice tetralogie musíme dále zmínit, že mezi postavami existuje několik protikladností, které ve své studii *Hravost v tetralogii Vladimíra Macury* popisuje David Ventura. První opozicí je mužský svět versus ženský svět, přičemž mužský svět v rámci celé tetralogie jednoznačně převažuje. „*Jedinou výraznou ženskou postavou je Antonie Rajska*.“¹⁶ I když samozřejmě není jedinou ženskou postavou v tetralogii vůbec, jako hlavní hrdince *Guvernantky* je jí dán mnohem větší prostor než ženským postavám ostatním. Ženské postavy se zde objevují, ale vesměs jako vedlejší postavy vedlejších epizod hlavního děje, vždy však jako reprezentantky lásky, ať už mateřské, či milenecké. K postavě Antonie Rajske se Macura sám vyjadřuje takto: „*Rozhodně jsem chtěl mít alespoň v jediném románu ženskou ústřední postavu, ženský hlas*.“¹⁷ Právě v *Guvernantce* jde o přímou konfrontaci ženského a mužského světa; tomuto tématu se ještě budeme věnovat později.

Další protiklad, který Ventura ve své studii analyzuje, je mládí versus stáří. To lze také dobře vidět na příkladu hlavních postav *Guvernantky*. Antonie Rajska, mladá perspektivní žena, se provdá za ovdovělého stárnoucího muže. Dalo by se tedy říci, že nejde pouze o neporozumění mezi mužským a ženským světem, ale i o neporozumění generační. Fr. Lad. Čelakovský, který „*představuje pragmatické stáří*“,¹⁸ však stojí v kontrastu hlavně vůči svému mladému studentovi Szyjkowskému.¹⁹ Ten je oproti Čelakovskému (a ovšem i Antonii) mladý a nevybouřený, a to nejen ve svém dosavadním životě – jeho mladické postoje se projevují také v literatuře i v jeho vlastní tvorbě, o kterou se, ovlivněn světovým romantismem, pokouší. Student Szyjkowski jako postava v *Guvernantce* píše svou vlastní elegii,²⁰ která je stylizována v duchu prosazujícího se romantismu. To samozřejmě pobuřuje

¹⁵ *Občan Monte Christo*, 1993.

¹⁶ Ventura, D.: *Hravost v tetralogii Vladimíra Macury*. Tvar 2004, č. 10, edice Tvary, s. 16.

¹⁷ *Rád měním kůže* (přepis rozhlasového rozhovoru s V. Macurou), L. Machala a J. Sulovský. Aluze 1998, č. 2–3, s. 53.

¹⁸ Ventura, D.: *Hravost v tetralogii Vladimíra Macury*. Tvar 2004, č. 10, edice Tvary, s. 18.

¹⁹ Marian Szyjkowski (1883–1952), literární historik, komparatista a polonista, vyučoval na polské Jagellonské univerzitě, později také na české Karlově univerzitě, zabýval se česko-polskými vztahy v době od počátků národního obrození přibližně do konce 19. století; Macura využívá jeho jméno a zasazuje ho do doby českého národního obrození, neboť se zabýval podobnou problematikou jako on sám; důležitým momentem je však to, že Macura mění křestní jméno hrdiny – v *Guvernantce* se student Szyjkowski jmenuje Jerzy.

²⁰ Stejně jako v *Informátorovi* je zde přítomen druhotný text, postava románu se tedy stává vypravěčem. V *Guvernantce* však není Szyjkowského text explicitně zmíněn, až na pár veršů přečtených ústy Fr. Lad. Čelakovského, není zde tedy postava jako vypravěč zapojena v takové míře jako např. v *Informátorovi*.

konzervativního „klasika“ (striktně vzato preromantika, vyznavače *biedermeieru*) Františka Ladislava Čelakovského, a proto „*konflikt těchto dvou mužů se vyhrotí na poli literatury*“.²¹ Čelakovský a Szyjkowski jsou tedy postavy protikladné ve svém názoru na život, lásku i literaturu. Někde mezi nimi se se svými názory pohybuje Antonie Reissová-Čelakovská. Svým mládím by se dalo říci, že je v protikladu ke svému muži, jak už bylo naznačeno. V určitých ohledech s ním však souhlasí, nebo spíše, jako vzorná manželka doby *biedermeieru*, musí souhlasit. V konečném důsledku však z děje (z Antoniiných vnitřních monologů a úvah) vyplývá, že se přiklání na stranu mládí, tedy na stranu Szyjkowského²² a jeho romantických vizí, což Františka Ladislava pobuřuje ještě více. O tom se však zmíníme později.

Za hlavní protiklad považuje Ventura protiklad iluze a deziluze. Pokud je protiklad iluze x deziluze naplněn, je to doklad toho, že se daná postava, která k deziluzi dochází, psychicky vyvíjí. Při nepřítomnosti ideálů logicky nemůže dojít k jejich zániku, k deziluzi. K tomuto naplnění však dochází například a znovu u postavy Antonie Reissové. Deziluzi ale nacházíme i u ostatních hlavních postav románů, tedy také u *Informátora* (Johanna Manna), *Komandanta* (Josefa Václava Friče – „Pepiho“) i *Medikuse* (Ferdinanda Máchala). Tento motiv je tedy přítomen v celé tetralogii. Naproti tomu postava Čelakovského v *Guvernantce* je v tomto ohledu od počátku do konce stejná, nijak a nikam se nevyvíjí. Je tomu tak nejspíše proto, že je Čelakovský reprezentantem starší, konzervativní generace, má již stabilizované názory a přístupy. Nerad už něco ve svém věku a hlavně ve svém zaběhnutém pořádku mění. V podstatě také nemá důvod se přizpůsobovat, protože má pocit, že pravda je na jeho straně. Nechápe a snad sni nechce chápat nový, romantický pohled na svět, literaturu, romantický životní pocit, kvůli němuž se dostává do potyček se svými studenty, ale také je příčinou disharmonie mezi Čelakovským a jeho manželkou.

(b) Čas v tetralogii

Časová linie tetralogie spadá do 19. století, striktně vzato se její děje odehrávají od roku 1842 do 19. března 1873 (kdy končí zápisky Ferdinanda Máchala – hlavního hrdiny posledního dílu tetralogie nazvané *Medikus*). Částečně jsou jednotlivé díly tetralogie řazeny za sebou chronologicky, ale zároveň se také v určitých okamžicích prolínají. Kde končí jeden

²¹ Ventura, D.: *Hravost v tetralogii Vladimíra Macury*. Tvar 2004, č. 10, edice Tvary, s. 18.

²² Nebo také Pepiho Friče, který „*je pro hrdinku symbolem lepšího mládí*“ a „*uskutečňuje svým bouřlivácký životem to, o čem si Antonie sama troufala jen snít*“, jak píše ve své studii *Bolestně, citlivě* B. Dokoupil, Tvar 1998, č. 4, s. 20.

díl, odehrává se už dávno v díle následujícím. Tato dějová linie však není pro dotyčný román stěžejní, proto se o ní dozvídáme zprostředkovaně, za pomoci retrospektiv atp. Stále se tedy vracíme a nahlížíme na tytéž události z různých pohledů a z různého odstupu od hlavního hrdiny. Dějová souslednost je také v jednotlivých románech často narušována právě retrospektivními pohledy do minulosti. Z hlediska času historického se nacházíme v období tzv. *biedermeieru*. To je velmi důležité, neboť tento životní styl ovlivňoval celou česky cítící, vlasteneckou společnost té doby, tedy i naše hrdiny – proto je nyní třeba tento styl krátce charakterizovat.

(c) Doba *biedermeieru*

Jako *biedermeier* se označuje styl, nebo též způsob existence a životní pocit zejména měšťanských vrstev, a to přibližně od 10. do konce 40. let 19. století, respektive období od skončení napoleonských válek (Vídeňský kongres 1814) do revolučního roku 1848. Jedná se tedy o období celkem přesně časově vymezené, ohraničené.²³

Lidé v této době toužili po klidu a izolovanosti, neboť veřejně se angažovat stejně nebylo pod tlakem absolutismu, cenzury a veřejné i tajné policie možné. Proto vznikaly různé domácí „salony“, ve kterých se hrálo divadlo, předčítaly se knihy, pořádaly se koncerty, různé „dýchánky“, „landpartie“ (výlety), domácí bály apod.; hostince a „kasina“ byly ovšem pod bedlivým dohledem policejních agentů a konfidentů. Sám František Ladislav Čelakovský kolem sebe v této době seskupuje menší společnost, která se schází v pražské kavárně „U Nekvasilů“, později „U Černé růže“ a „U Ritzenthalů“. Veřejný společenský život v podstatě neexistoval. Hlavním znakem *biedermeieru* bylo tedy uzavření se do soukromého prostoru rodiny. Veškerý společenský styk se odehrával pouze mezi úzkou skupinou lidí – rodinou a nejbližšími přáteli. Dalšími hlavními znaky *biedermeieru* byly např. „*citovost, vlastenectví jako součást tradičních etických norem měšťanské rodiny, konstituující se na základě harmonických vazeb a vztahů.*“²⁴ Tedy harmonie, klid, citovost, důvěra, familiárnost, jistota, v jistém smyslu i stereotyp a každodennost jsou stěžejními hodnotami *biedermeieru*.

²³ „Samotné pojmenování *biedermeier* použil poprvé až v roce 1848 Joseph Victor von Scheffel v mnichovském časopise *Fliegende Blätter* a vznikl spojením jmen pánů Biedermanna a Bummelmayera. *Biedermeier* je měšťanská obdoba empiru (odtud název měšťanský empir), šlechtického stylu odvozeného z klasicismu.“ *Biedermeier* [cit. 5. března 2009], dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Biedermeier>.

²⁴ Sochorová, Ludmila: *Muž a žena v české vlastenecké společnosti doby biedermeieru*. In: *Biedermeier v českých zemích – sborník příspěvků z 23. ročníku symposia k problematice 19. století*. Praha 2004. s. 95.

„Klasický politický a filosofický liberalismus rozdělil sociální prostor na veřejnou a soukromou sféru.“²⁵ Tímto rozdělením byl prohlouben také „nerovný vztah mezi oběma pohlavími.“²⁶ Muž se tedy dostává do role živitele rodiny, jako jediný tak zasahuje do sféry veřejné. Proto je mu také ve sféře soukromé, v rodinném kruhu, věnována největší pozornost, jeho slovo při jakémkoliv rozhodování má největší váhu, je nejdůležitějším členem rodiny, stojí ve středu zájmu. Naopak žena „odpovídala za bezchybný chod domácnosti, útulnost, ložnici, kuchyni, spíž, služebnictvo, chůvy“.²⁷ Hlavní sociální rolí ženy je tedy role matky, „pečovatelky“ o manželka a domácnost. Věnuje se domácím a ručním pracím (vyšívání, malbě, hře na hudební nástroje), výchově dětí a zodpovídá za blaho celé rodiny. Orientace na domácnost a ruční práce s sebou přináší také nové zařízení bytu s typickými znaky a dekoracemi pro *biedermeier*, nové pojetí např. ilustrací knih, malby, uměleckého průmyslu atd.

Do sféry veřejné ženy tedy téměř nezasahovaly, nebyly na ně kladeny ani požadavky ve vzdělání, jejich sociální role si vystačila se znalostí domácích a ručních prací. Jediným požadavkem vlastenecké společnosti na ženu první poloviny 19. století začínala být aktivní znalost češtiny. Dobová, tzv. preskriptivní literatura pro dívky a ženy²⁸ udávala normu ženskému chování. Nacházíme se však také v době, kdy se ženy těmto dobovým normám snaží vzepřít, kdy dochází k prvním emancipačním snahám, kdy se některé ženy nechtějí spokojit pouze s rolí „ženy v domácnosti“. Věrný doklad tohoto chápání sociálních rolí v době *biedermeieru* nám poskytne opět román *Guvernantka*, ve kterém se všestranně odhaluje zmíněná nerovnost mezi mužem a ženou, jakož i rozdíl mezi ženou toužící sloužit vlasti, veřejnosti a tím také sobě a své seberealizaci a ženou toužící sloužit pouze rodině, která se s touto rolí spokojí. Děje se tak v osudu postavy Antonie Reissové-Čelakovské, jež je dobovými okolnostmi donucena se svých ideálů vzdát a přijmout roli prozatím (ještě několik desítek let – alespoň v českém prostředí) vymezenou společenskými konvencemi.

²⁵ Lenderová, Milena: „*ušlechtilé sestřinky*“ anebo *Dívčí a ženské ctnosti v době předbřeznové*. In: *Biedermeier v českých zemích – sborník příspěvků z 23. ročníku symposia k problematice 19. století*. Praha 2004, s. 79.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ „[...] pod pojmem preskriptivní (normativní) literatura rozumíme literatura, která předepisuje modely žádoucího chování a jednání, ať se jedná o zdravou životosprávu, společenskou či náboženskou komunikaci, pravidla spojená s určitou sociální rolí...“ píše Milena Lenderová ve své studii „*ušlechtilé sestřinky*“ anebo *Dívčí a ženské ctnosti v době předbřeznové*. In: *Biedermeier v českých zemích*, Praha 2004, s. 80.

(d) Prostor v tetralogii, zejména v *Guvernantce*

Děje románů Macurovy tetralogie se odehrávají většinou v Praze jako centru tehdejšího českého vlasteneckého života. *Guvernantka* je v tomto ohledu výjimkou, i když ne úplnou. Prostor Prahy se v románu sice také objevuje, především však tento román vypráví o pobytu manželů Čelakovských v polské Vratislavi. Cizí prostředí je zde však vnímáno jako „vyhnanství, přičemž mysl postav se upírá ku Praze [...]“²⁹ Stejně tak i Pavel Janoušek ve své studii s názvem *Macura, Rajská, Čelakovský a Vratislav*³⁰ vnímá zasazení děje do Vratislavi jako do jakéhosi prostoru „mimo“ český vlastenecký svět, přičemž ale mysl protagonistů se stále vrací k domovu.

Z monografie A. Závodského se dozvídáme, že „Čelakovskému se město na první pohled líbilo. Na novém působišti setkal se však s mnoha nesnázemi. Nejbolestnějším pro univerzitního profesora, který katedru teprve budoval, byl nedostatek zájmu pro slavistiku u studentů.“³¹ A dále také, že „byly chvíle, kdy Čelakovský tesknil po Čechách až chorobně. V cizím, málo přátelském prostředí přinášela mu jediné osvěžení nedělní odpoledne, kdy se rodiny Čelakovského a Purkyňova střídavě navštěvovaly.“³²

V dopise dr. Staňkovi patrně z června 1842, tedy v době, kdy je Čelakovský ve Vratislavi krátce a ještě se svou první manželkou Marií, píše: „*Tesknó mi, velice tesknó po Praze – a kam hledím, všude ji pohřešuji. Aniž jest naděje, by se to zlé zléčiti dalo, zláště při těch okolnostech, jak se tu nalezají. Zde vše jest prohráno, a pro slovanské věci nejhorší půda, která za práci žádných plodův nepřipovídá. [...] Inu vybidli mě z hnízdečka mého, do něhož více návratu není.*“³³

Čelakovský se rozhodoval mezi profesurou v Berlíně, nebo ve Vratislavi. Nakonec zvolil Vratislav, protože si myslel, že mu bude bližší, jak národnostně, tak geograficky. Zjevně svého rozhodnutí pro profesuru ve Vratislavi však zpočátku litoval, jak můžeme číst také v dopise Palackému: „*Již tedy hnedle měsíc tomu, co jsem se s drahou Prahou rozloučil – když bych toho byl nikdy neučinil! tak volati musím v těžkém zkormoucení myslí.*“³⁴

²⁹ Tvar 2004, č. 10, edice Tvary, s. 15.

³⁰ Česká literatura 2003, č. 5.

³¹ Závodský, A.: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich, Praha 1982, s. 482.

³² Tamtéž; tyto návštěvy jsou zde zmíněny v době, kdy žil Čelakovský ještě se svou první manželkou Marií, z dalších dokladů je však zřejmé, že návštěvy pokračovaly i s Čelakovského druhou manželkou, tedy Antonií Reissovou. – Světově proslulý český fyziolog Jan Evangelista Purkyně působil na státní pruské univerzitě ve Vratislavi v letech 1823–1850.

³³ *Korrespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského III*, vydal Fr. Bílý, Praha 1915, s. 18.

³⁴ Tamtéž, s. 19.

V souvislosti s Antonii a Vratislaví, kam se po svatbě jako manželka Čelakovského měla Raissová přestěhovat, píše Čelakovský v dopise, který je datován „ke konci listopadu 1844“, Antonii: „*Ta Vratislav ještě mi dělá starost! bude-li se jen mé Antonině u nás líbiti? Není to ovšem Praha, ani tu lze najít onen počet nám drahých srdcí, ježto tam žijí. [...] Že sobě, mé drahé srdce, zvláště z počátku po Praze často zasteskneš, to předvídám již podle sebe, aniž to může jinak býti, až čas všemu napomáhající pomalu i cizinu Ti zdomácní a na ni uvyknouti naučí.*“³⁵

Ve *Znamení zrodu* Macura věnoval kapitolku s názvem *Praha* tématu, jak byla Praha literárně zobrazována ve 30. a 40. letech 19. století, oproti literárnímu zobrazování Prahy v generaci předchozí – tedy jungmannovské. Pro nás je toto zobrazování důležité zejména proto, že v literárních textech byla „*Praha personifikována v ženskou bytost (,matka‘, ,matička‘, ,panna‘, ,nevěsta‘ – ,královna‘, ,vdova‘, tj. po králich) [...].*“³⁶ – „*Současně a především je však Praha – jakožto soubor emblémů s minulostním příznakem a skrze ně i hodnot minulých – ,svaté místo‘, ,sanktum‘, prostor, kde se tento svět stýká s ,druhým světem‘, realita s posvátným světem vlasteneckých idejí.*“³⁷

V době národního obrození bylo toto „zbožšťování“ Prahy typické pro české vlastenecké intelektuály, stejně jako další zveličování hodnot v české literatuře a českých dějinách. Zobrazování Prahy v literatuře se tedy jistě shodovalo se skutečnými názory, které se čeští vlastenci snažili prosazovat. Snažili se vyzvedávat historické hodnoty českého státu, jeho starobylost, stejně jako starobylost literárních textů, s čímž souvisí např. i jejich falzifikace (*RKZ*) apod. A s tím souvisí také zasazování Prahy do středu Evropy. Tomuto tématu Macura věnoval jeden ze svých semi(o)fejetonů s názvem *Zápasy o střed*. Cituji: „*Být ,ve středu‘ patřilo od dob obrozenských ke klasické výbavě české národní ideologie. [...] Utvářející se česká společnost se přirozeně zoufale upínala k rozmanitým prestižním hodnotám prověřujíc zkusmo, v jaké míře by se daly využít pro opětnou konstrukci češství. Prestižní hodnota středu, odkazující k starým mytologickým představám a Herderem nově oživena, přímo vybízela k pokusu o přivlastnění. Střed jakoby zaručoval vyšší hodnotu, slučování protichůdných kvalit v ideálním výběru i poměru, dovoľoval přemístit Čechy (a skrze ně i obecně Slovary) z opomíjené periferie do prestižního postavení v ohnisku veškerého dění kulturního i dějinného.*“³⁸ Čechy a ještě ve větší míře sama Praha je tedy vnímána a

³⁵ *Z let probuzení – Listy F. L. Čelakovského a Bohuslavy Rajské (1844–1845)*. Praha 1872, s. 107.

³⁶ Macura, V.: *Znamení zrodu*. Československý spisovatel, Praha 1983, s. 211.

³⁷ Tamtéž, s. 215.

³⁸ Macura, V.: *Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony*. Pražská imaginace, Praha 1993, s. 8.

prosazována jako střed Evropy, čili křižovatka mezi světem antickým, slovanským a germánským. Nelze se tedy divit, že Čelakovský pociťuje stesk po Praze jako zástupkyni celého českého národa.

(e) Vymezení žánru a „tempa“

Častým Macurovým tvůrčím postupem při psaní beletrie je střídání stylových odstínů a také žánrů. I v tetralogii tuto metodu použil – každý z jejích románů se vyznačuje jinou žánrovou orientací, kterou Macura volil předně vzhledem k tematice jednotlivých románů, za druhé preferoval žánry, které byly v 19. století oblíbené a frekventované. Každému z románů také přisoudil „tempo“, jímž by se měl děj odehrávat a jež by bylo adekvátní zvolenému žánru. Označení tempa, vždy uvedeného na začátku románu kurzívou, převzal autor z hudebního názvosloví, samozřejmě v italštině, ve které se hudební názvosloví zrodilo.

A tak je román *Guvernantka* psán jako prozaická reflexe básnické **elegie** jako jednoho ze stěžejních žánrů v klasicistní literatuře 19. století.³⁹ *Guvernantce* je dále přiřčeno tempo *Dolendo, sensibile*, což znamená „bolestně, citlivě“. Obdobně jsou demonstrovány jako žánrové typy i ostatní tři části Macurovy tetralogie *Ten, který bude*. První román, *Informátor*, je formován jako **novela**, tempo je *Giocoso, ma non troppo*, tedy „vesele, ale ne příliš“. Druhá část tetralogie, *Komandant*, má podobu tzv. **živých obrazů**, tempo je uvedeno jako *Risoluto, con fuoco* – v překladu „rázně, ohnivě“. A poslední část, *Medikus*, reprezentuje žánr **pamětí**, nejvýrazněji zastoupený v české literatuře 19. století Josefem Václavem Fričem, ale také např. Josefem Bojislavem Pichlem, Jakubem Arbesem aj. V *Medikusovi* je tempo určeno jako *Agitato, farneticamente! Sfretanamente!!!*, tedy „vzrušeně, blouznivě, bláznivě“.

2) *Guvernantka*

(a) Obecný úvod

Román *Guvernantka*, kterým se především chci ve své práci zabývat, je v pořadí třetím románem v tetralogii Vladimíra Macury *Ten, který bude*. Ta vyšla poprvé jako celek

³⁹ V Anglii například E. Young, T. Gray, ve Francii V. Hugo, G. de Nerval, A. de Musset, v Německu byl hlavním reprezentantem J. W. Goethe, který byl pro Čelakovského velkým vzorem, v Rusku potom např. V. Žukovskij nebo M. Lermontov; v české literatuře 19. století se žánru elegie věnovali např. F. Turinský, J. Kollár, J. J. Marek, K. Sabina nebo K. Vinařický.

v roce 1999, bohužel až po autorově smrti.⁴⁰ Tento román líčí soužití Františka Ladislava Čelakovského s jeho druhou manželkou Antoníí Reissovou (Bohuslavou Rajsskou)⁴¹ v době jeho působení na univerzitě ve Vratislavi. Děj se odehrává mezi lety 1845–1852, tzn. od příjezdu manželů Čelakovských do Vratislavi, těsně po jejich svatbě, až do smrti obou protagonistů. Soužití manželů Čelakovských není však líčeno historicky věrně, i když z historických zdrojů do jisté míry vychází, ale jako běžný život, všední soužití manželského páru 19. století s všedními starostmi. Z hlediska času historického, který je zachován, se nacházíme, jak už bylo uvedeno výše, v období *biedermeieru*. Důležitým faktorem v románu, stejně jako v *biedermeieru*, je tedy každodennost. Převládá intimní problematika, vše se odehrává v rodinném kruhu a v kruhu nejbližších přátel a příbuzných.

Přesto, že některé postavy, jak je tomu právě v *Guvernantce*, mají historická jména a jsou jistě z velké části vystavěny na skutečné předloze; „*nemohou být zcela skutečné už pro svou literární zprostředkovanost; literární postava svými obrysy vždy nějak přechází, nebo naopak zcela nepokrývá reálný předobraz, zůstává tedy vždy v té či oné míře hypotetická, i když je jejím předobrazem skutečná osoba*“, píše D. Hodrová.⁴² Stojí tu tedy proti sobě a jsou v určitém napětí reálný předobraz historické postavy a historická postava literárně zpracovaná, tvůrčí způsobem ztvárněná autorem. Bohuslav Dokoupil o této problematice píše: „*[...] významná jména české historie vstupují do Macurových románů s množstvím svých reálných rysů a vlastností, zároveň ovšem také jako nositelé této autorské koncepce světa, jako figurky na šachovnici Macurovy autorské strategie.*“⁴³

Guvernantka je psána formou vnitřních monologů, které nám umožňují vhled do vnitřního světa hlavních postav. Postavy Fr. Lad. Čelakovského a Antonie Reissové jsou tedy psychologicky prokreslené, máme možnost nahlédnout do jejich nitra, do jejich myšlenek. V mnohem větší míře je však prokreslena postava Antonie, neboť postava Čelakovského, jak už bylo řečeno, se v románu psychologicky nevyvíjí.

První promluva (vnitřní monolog) v *Guvernantce* patří Antonii, dále následuje pravidelné střídání jejich monologů s monology Fr. Lad. Čelakovského. V úvodních promluvách románu se ocitáme v roce 1847, tedy dva roky po příjezdu manželů Čelakovských do Vratislavi. Retrospektivně se však dozvídáme o všem, co se událo v letech

⁴⁰ Vladimír Macura zemřel 17. dubna 1999 a tetralogie vyšla až ke konci tohoto roku.

⁴¹ Antonie Reissová – rozená; Bohuslava Rajscká – umělecký pseudonym, pod kterým publikovala některé své básně a vystupovala pod ním ve vlastenecké společnosti. Dalo by se říci, že tento pseudonym má určitý patetický ráz, typický pro dobu národního obrození – snaha vyzdvihnout slavnou českou historii, proto pseudonymy nebo druhá křestní jména jako Bohuslava, Slavoj, Vlastimil, Krasoslav apod.

⁴² Cit. podle: Ventura, D.: *Hravost v tetralogii Vladimíra Macury*. Tvar 2004, č. 10, edice Tvary, s. 23.

⁴³ Dokoupil, B.: *Bolestně, citlivě*. Tvar 1998, č. 4, s. 20.

předchozích. V úvodní promluvě se tak od Antonie v jejích myšlenkách – vzpomínkách dozvídáme o období od jejího sňatku po příjezd do Vratislavi.

(b) ELEGIE

Jak už bylo zmíněno, *Guvernantka* je koncipována jako elegie. Původ tohoto termínu je v řeckém substantivu *elegeia*, což znamená žalozpěv, ale etymologie řeckého výrazu není zcela jasná. V *Encyklopedii literárních žánrů* je elegie definována jako „*lítostná báseň reflektující ztrátu a odloučení*“ a dále je charakterizována jako „*lyrický žánr*“, který má zpravidla „*monologickou formu, objevují se otázky, oslovení [...]*.“ Důvodů, pro které postava trpí, prožívá smutek a stesk, může být podle *Encyklopedie literárních žánrů* mnoho. Nejčastěji je to smutek „*nad ztrátou a pomíjivostí lásky, domova, dětství, mládí, krásy, svobody [...]*.“⁴⁴

Vladimír Macura o elegickém ladění *Guvernantky* říká následující: „*Já osobně v Guvernantce opravdu slyším silně tragické tóny. Není to jen příběh stýskání po něčem vzdáleném, základní téma každé elegie, je to vlastně také vzpomínání na něco, co nemáme a co jsme možná někdy měli a ztratili jsme to.*“⁴⁵ S tragickými tóny elegie bezprostředně souvisí směřování elegie „*k intimní (zpovědní) lyrice [...]*“⁴⁶, protože stesk, touha po něčem, co nemůžeme mít, je většinou velmi subjektivním, vnitřním pocitem jedince. I proto se pro *Guvernantku* hodí tato poloha, neboť jde o intimní zpověď ženy a muže prostřednictvím jejich vnitřních monologů.

Motiv elegie se v *Guvernantce* objevuje se v několika rovinách. V žánrové poloze elegie a v odpovídajícím tempu *Dolendo, sensibile* je tedy primárně laděn Macurův román. Dále autor nechává pro zdůraznění tragických tónů elegie psát v jejím duchu i své postavy v tomto románu – studenta Szyjkowského a Antonii Rajskou-Čelakovskou. Tento motiv je tedy v románu stále přítomen, různými náznaky se stále objevuje v životech hrdinů. Když se potom o ELEGII mluví explicitně, tedy je vyjádřena slovem, jsou, opět pro zdůraznění tragičnosti, možná také tragikomičnosti, osudovosti momentu, použita velká písmena. (Stejně tak i v ostatních dílech tetralogie je psáno vymezení příslušné žánrové polohy – NOVELA atd.).

⁴⁴ Mocná, D. – Peterka, J. – a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha a Litomyšl 2004, všechny uvedené citace jsou ze s. 136.

⁴⁵ *Rád měním kůže* (přepis rozhlasového rozhovoru s V. Macurou), L. Machala a J. Sulovský. Aluze 1998, č. 2–3.

⁴⁶ Mocná, D. – Peterka, J. – a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha a Litomyšl 2004, s. 136.

Student Szyjkowski žádá Fr. Lad. Čelakovského v *Guvernantce* o konzultaci nad svou elegií a Čelakovský jeho dílo velmi kritizuje. Naproti tomu A. Rajská je nadšena Szyjkowského básněmi plnými romantických obrazů, což bude, jak se dozvíme později, příčinou, ne ovšem jedinou, sváru manželů Čelakovských. Szyjkowski se však obhajuje a sám se snaží Čelakovskému vyložit smysl své ELEGIE. Na to Čelakovský v duchu reaguje takto: „Zvláštní... Nečetl jsem tak ty veršičky. Pokouším se znovu. Ted' je to opravdu jasnější. Neříkám zrovna lepší, ale přece jen jasnější. Ale copak se takhle píše, tak bláznivě v jambickém šestiměru?“⁴⁷ Čelakovský po výkladu od samého autora (meta-autora Szyjkowského) chápe verše lépe, ale stejně je neuznává.⁴⁸ Ona „bláznivost“, to je něco, co Čelakovský ze své pozice konzervativního klasika nedokáže ocenit. „Celé to není nic jiného než póza. Ztracená láska, ztracená vlast, ztracená řeč! A přitom mladý Poláček skuhrá německy, jak tedy nemá být ztracená? Vyčtené je to všechno z laciných knížek. Nic tu není opravdu jeho, říká. – Bolest, smutek, slzy – nic není pravé. A jaká je to ostatně ELEGIE? Rytmus jak pokulhává! Má tu být elegické distichon, hexametr se má snoubit s pentametrem. [...] A v jakém metrum že to píše nás poeta? Raz dva tři čtyři pět šest – dvanáctislabičný iambus! Co je to za míru? K čemu je to dobré? A tady a tady – slabika chybí a tady přirozeně zase přebývá! Ani na prstech neumí počítat a už se chce pouštět s Klopstockem do křížku!“⁴⁹

Další postavou, která píše svou elegii, je Antonie. Píše ji proto, že touží vyjádřit svůj stesk jak po domově, tak po lásce a něze, po které touží, kterou ale v manželství nejspíš postrádá. Že Antonie píše svou vlastní elegii, Čelakovský netuší, dozvídá se to až po její smrti, kdy báseň objeví v její tajné zásuvce. O Antoniině psaní, kterým chce vyjádřit své niterné pocity, tak po určitou dobu ví pouze čtenář, stejně jako o dalších věcech, které jsou postavě utajeny v mysli toho druhého. Čtenář je tedy nadřazen oběma postavám, nahlíží do myslí a duší obou tak, jak mu to autor umožňuje. Tuto možnost postavy Čelakovského a Rajské nemají, z toho také pramení napětí a neporozumění v jejich vzájemném vztahu. Jejich vztah, a celkově vztah muže a ženy, je vystaven pouze na tom, co si navzájem svěří, na vzájemné důvěře a komunikaci, která u Čelakovského a Rajské očividně schází.

O své *Vratislavské elegii*, jak ji Antonie nazvala, sama říká toto: „Věděla jsem, že jsou ty verše mizerně sepsané, protože jsem jim nepočítala slabiky. A psát verše, to je jako psát účet, musí se při tom počítat. Přesto jsem schválně počítat nezačala. Jenom jsem věděla, že se tam dovnitř té básně musím nějak dostat já sama. A bála jsem se, co to se mnou udělá.“

⁴⁷ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 404.

⁴⁸ Dalo by se chápat jako Macurova narážka na problematiku interpretace rozpracovanou ve 20. století.

⁴⁹ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 384.

Nechtěla jsem vejít dovnitř v bílých šatech se zlatými vlasy a modrýma očima, prostě k nepoznání.“⁵⁰ Antonie nám také jistým způsobem odkrývá svůj tvůrčí postup, nebo spíše svůj postoj k poezii. Nechce psát podle předepsaných pravidel tehdejší doby, tedy také podle pravidel, které dodržuje Čelakovský. V tom je cítit určitá revolta. A možná také proto neměla odvahu Čelakovskému o své práci říci. Věděla, že by ji neoceníl, stejně jako elegii Szyjkowského, protože je v ní něco „proti pravidlům“.

František Ladislav Čelakovský chce poté, jak se dočítáme v *Guvernantce*, vytvořit teoretické dílo, které by pojednávalo o elegii jako žánru a které by bylo uvedeno jeho vlastní vzorovou elegickou básní. O své zamýšlené teoretické práci o elegii Čelakovský říká: „*Chystám mimo jiné jako samostatnou knížku velkou rozpravu o ELEGII, což bude jistě prvá práce tohoto druhu u nás. Sotva s něčím srovnatelná. O žalozpěvu – tak by se to mohlo jmenovat. Vpředu pak, místo předmluvy, si představuji delší báseň, předzpěv, ano, právě ELEGII, co jiného, cosi na způsob Ovidia. Líbí se mi představa, že tuto knihu uvedu básní. Měla by být ještě delší, aby v ní bylo dost prostoru pro všechnu důstojnost odloučení. Bude to báseň o mě a mém volání: k mému vzdálenému domovu, ale také k budoucnosti.*“⁵¹ Jak je ale pro Macurovy postavy příznačné, zůstává tento plán (a nikoli jako jediný), pouze ve fázi plánování a ne uskutečnění, naplnění: „*Bohužel se málokdy dostanu ke své studii o slovanské ELEGII. Také tu úvodní báseň odkládám. Slovo se mi nedostává.*“⁵²

I v úplném závěru románu, před smrtí, kdy už František Ladislav ví, že práci nejspíš dokončit nikdy nestihne, se objevuje téma smutku – za prvé nad vědomím smrti, konečnosti lidského života a za druhé nad nedokončenou prací, možném dědictví, které tu po nás zůstává: „*Tolik věcí jsem ještě nedokončil. I tu velkou práci o ELEGII a dlouhou báseň jako prolog k ní. Mělo to být moje nejlepší dílo, nejlepší verše, jaké jsem kdy napsal. Dokonale klasické. Ta studie měla být počátkem skutečné literární nauky české.*“⁵³

Elegie je tedy průvodním žánrovým motivem, objevujícím se v průběhu celého románu. Její motiv protkává osudy postav tragickou nití.

⁵⁰ Tamtéž, s. 481.

⁵¹ Tamtéž, s. 488.

⁵² Tamtéž, s. 528.

⁵³ Tamtéž, s. 539.

(c) František Ladislav Čelakovský

Fyzické vzezření Františka Ladislava Čelakovského

Jistá rekonstrukce Čelakovského fyzického vzezření je možná z dopisů Jana Vlastislava Plánka (1789–1865)⁵⁴ a také ze vzájemné korespondence s Josefem Vlastimilem Kamarýtem (1797–1833),⁵⁵ zejména z dob Čelakovského studií. Z monografie Artura Závodského se o básníkovi fyzickém vzhledu nedozvídáme takřka nic. Předkládá nám pouze stručný popis Čelakovského tělesné schránky – že byl vysoké, mohutné postavy, těšil se dobrému zdraví, které bylo nalomeno až v době, kdy pracoval jako vychovatel, později jako knihovník u knížete Kinského. Přes den se totiž Čelakovský věnoval dětem a v noci studiu. Jako doklad Čelakovského tělesné mohutnosti nám poslouží údaj z monografie A. Závodského, který popisuje, že při návštěvě divadelního představení konaného u J. V. Plánka byl Čelakovský „[...] ze studentů sice nejmladší, ale statné postavy“.⁵⁶ Dále se dozvídáme, že byl bystrý, energický, inteligentní, „míval štěstí u dívek“.⁵⁷

Jako typický člen tehdejší biedermeierské měšťanské vrstvy Čelakovský podléhal také měšťanským zvykům, tedy např. kouřil, šňupal tabák apod. To ilustruje např. následující pasáž z *Guvernantky* – situace, kdy se Fr. Lad. Čelakovský setkává se Lvem hrabětem

⁵⁴ O deset let starší než Čelakovský, „bystrý strakonický truhlář, osvícený protiklerikální samouk“, „Zajímal se o světové události a projevoval k nim svobodomyšlné stanovisko.“

⁵⁵ Básník, národní buditel, katolický kněz v Táboře, později v Klokočích.

⁵⁶ Závodský, A.: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich. Praha, 1982, s. 43.

⁵⁷ Tamtéž, s. 23.

Thunem:⁵⁸ „[...] nabídl mi stříbrnou pikslíčku, abych si šňupnul. Je dojemné, jak má pochopení pro naše drobné měšťanské neřesti.“⁵⁹

Většinou je Čelakovský zpodobňován v kabátě s vysokým límcem s vázankou (nákrčníkem) kolem krku, na nose brýle kulatého tvaru. Z promluvy Antonie Reissové se dozvídáme, že Fr. Lad. Čelakovský zřejmě nenosil brýle jen jako doplněk k povolání profesora: „Muž přilehne ke mně. Všimnu si, že nemá brýle. Dotýká se mě prsty na zádech a na temeni jako slepec. Skutečně skoro bez brýlí nevidí.“⁶⁰ Další citát z *Guvernantky* částečně ukazuje Čelakovského ustrojení: „[...] sotva jsem odhodil klobouk a svůj dlouhý kérok⁶¹ s velkými knoflíky.“⁶² Módě v době biedermeieru udávala tón zejména Paříž a také Londýn. „Frakový kabát zůstává i v době romantismu nejrozšířenějším vycházkovým i společenským oděvem. Má však nejrůznější barvy, jejichž názvy napovídají romantickou oblibu květin. [...] Oblečení mužů bylo daleko pestřejší, než je dnes. Barevný frak doplňovaly kalhoty jiné barvy, většinou světlé. Svým tvarem připomínají naše šponovky. Byly dlouhé, úzké, vpředu nad botou obloukovitě vystřižené, aby se neřasily. Látková páska podsunutá pod patou je udržovala bezvadně vypnuté. [...] Frak či kazajku se šosy doplňují pestře květované a kostkované vesty z hedvábí, atlasu, z měňavého moaré či lesklého saténu.“⁶³

Celkový vzhled Čelakovského v oděvu odpovídajícím výše uvedenému popisu (až na zbarvení tohoto oděvu, které ovšem kámen nezpodobňuje) usiluje oživit jeho socha v rodných Strakoncích, kde je Čelakovský zpodoběn s knihou v ruce jakožto atributem národního buditele a básníka.

⁵⁸ Celým jménem Leopold Lev hrabě Thun-Hohenstein (1811–1888), významný český šlechtic a politik, v letech 1849–1860 rakouský ministr vyučování a kultury.

⁵⁹ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 509.

⁶⁰ Tamtéž, s. 415.

⁶¹ Jedná se o počeštěný německý výraz *Gehrock*, dvouřadový kabát z tmavého sukna sahající po kolena (viz *Gehrock*, dostupné z: <http://de.wikipedia.org/wiki/Gehrock> [cit. 13. 3. 2009]).

⁶² Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 374.

⁶³ Skarlantová, Jana: *Od krinolíny k džínsům*. Práce, Praha 1979, s. 79.

(b) Antonie Reissová – základní životopisné údaje

Narodila se 11. července 1817 v Rožmitále pod Třemšínem, zemřela 2. května 1852 v pouhých pětatřiceti letech na souchotiny. Pocházela z kupecké rodiny, její otec provozoval obchod s litinovým nádobím. Přátelil se s Jakubem Janem Rybou (1765–1815),⁶⁴ který ovlivnil vlastenecké smýšlení rodiny.

Antonie byla jednou z nejvzdělanějších žen tehdejší společnosti. Měla vřelý přátelský vztah s Boženou Němcovou, se kterou se setkávala v domácnosti své sestry⁶⁵ a která měla v jistém ohledu zřejmě dosti zásadní vliv na Antoniino rozhodnutí pro sňatek s Fr. Lad. Čelakovským.

Sestry měla Antonie dvě, Karolinu (Lotynku), která se provdala za dr. Staňka, a Johanku, která se provdala do rodiny Fričových. Tak se Antonie octla v centru vlasteneckého světa, obklopena významnými osobnostmi. Zapůsobilo to na ni a navíc měla velký talent a předpoklady, aby se stala průkopnicí ženských emancipačních a vzdělávacích snah. Za podpory Karla Slavoje Amerlinga (1807–1874) založila vzdělávací ústav pro dívky od pěti do 15 let, kde sama vyučovala, a byla tak první českou učitelkou. Navštívila vídeňské a slovenské vzdělávací ústavy, aby se inspirovala pro projekt vlastní. Měla velké ideály, chtěla sloužit vlasti, vychovávat a poučovat lid, chtěla se tedy do jisté míry vymykat dobovým etickým normám pro ženy. Jak ale uvidíme, stejně se jí to nepodařilo. „*Po sedmiměsíčním dopisování snoubenců požehnal začátkem dubna roku 1845 Karel Vinařický jejich sňatku.*“⁶⁶ Antonie se tedy provdala za Fr. Lad. Čelakovského, „národního slovanského pěvce“, muže o 18 let staršího, přestože byla obletovanou ženou – ucházeli se o ni již zmíněný K. S. Amerling, se kterým sdílela snahy o vzdělávání české společnosti, a úspěšněji mladý slovenský básník romantického hnutí Samo (Samuel) Bohdan Hroboň (1820–1894). Tento vztah však ztroskotal, když Antonie souhlasila se sňatkem s Čelakovským. Vzápětí se odstěhovali do Vratislavi, kde Čelakovský vyučoval na zdejší pruské státní univerzitě slovanskou srovnávací mluvnici a slovanské literatury. Z Antonie se tedy stává žena v domácnosti, pečuje o děti Fr. Lad. Čelakovského, postupem času i o své vlastní, o domácnost a blaho manžela. Jakožto dobové normy plně akceptující žena přijala svou sociální

⁶⁴ Rožmitálský učitel a český hudební skladatel v období přelomu klasicismu a romantismu, sympatizoval s osvíceneckými myšlenkami.

⁶⁵ Ke Staňkovým se Antonie přestěhovala v roce 1836, poté kdy jí zemřela matka.

⁶⁶ Závodský, A.: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich, Praha 1982, s. 483.

roli v plném rozsahu, i když možná s jistým sebezapřením a obětováním vlastních nenaplněných ideálů. Její původní velké plány působit v oblasti vzdělávání žen se tedy nerealizují. Své nové uplatnění vidí Reissová v manželství s Čelakovským – vůdčí osobností českého národního obrození. Postihuje ji však deziluze, a to jak ve skutečnosti, tak v románovém ztvárnění Macurově.

(c) Antonie jako literární postava

Antonie Reissová jako literární postava v tetralogii Vladimíra Macury má podobný osud jako Antonie Reissová skutečná – Vladimír Macura tedy vychází z reálného předobrazu a pouze určitým způsobem realitu modifikuje a dotváří, zejména tam, kde z dostupných historických zdrojů není cele poznatelná (o tom se zmíníme později). Její postava se objevuje již v prvním Macurově románu z tetralogie *Informátor*, kde je vylíčena jako nadšená vlastenka toužící po zasvěcení svého života pouze službě vlasti, nikoli muži a rodině, jak je to u žen v epoše biedermeieru běžné. Všechny své nápady hrdě odmítá se slovy, že ona je určena pro vyšší cíle. Chce založit vzdělávací centrum pro ženy a dívky, kde by se učily jak vědám, tak praktickým dovednostem. Společně s dalšími nadšenými vlastenkami, které se všechny pohybují v kruhu okolo Karla Slavoje Amerlinga a jeho Budče, pracuje na *Encyklopedii budečských panen* atp. Tímto způsobem je tedy ztvárněna Antonie Reissová v *Informátorovi*, tedy plně v souladu se svou skutečnou činností a skutečnými záměry.

V *Guvernantce* se však postava Antonie Reissové posouvá do jiné roviny. Je zde zasazena do role manželky a matky dětí svých i „cizích“ (F. L. Čelakovského a jeho první manželky). Projevuje mateřské pudy, plní manželské povinnosti, je trýzněna nemocemi, a to navíc daleko od domova v tehdy pruské Vratislavi. Ve sňatku s Čelakovským spočívá tedy Antonie životní deziluze, ke které dospěla v roli matky a manželky, jíž se vlastně nikdy nechtěla stát. Svou úlohu jistě nebere na lehkou váhu, ale zároveň stále touží po něčem, co mohla mít, ale vzdala se toho.

Podle slov Blahoslava Dokoupila je v *Informátorovi* Antonie líčena jako „žena poněkud záhadná, uzavřená do světa svých ideálních představ a odmítající dvoření hned několika mužů [...]“⁶⁷ Soužití s Čelakovským v románovém ztvárnění v *Guvernantce* pak definuje jako „manželství mladé, krásné a inteligentní ženy, pokoušené Uměním a odsouzené k péči o rodinu, a stárnoucího, poněkud omrzělého, žárlivého a egocentrického muže [...]“⁶⁸

⁶⁷ Dokoupil, B.: *Bolestně, citlivě*. Tvar 1998, č. 4, s. 20.

⁶⁸ Tamtéž.

Stejně se vyjadřuje k proměně postavy Antonie od *Informátora* ke *Guvernantce* David Ventura: „*Hrdá a sebevědomá femme fatale se mění ve vychovatelku dětí a udržovatelku domácnosti. Její ochota obětovat se vyšším ideálům byla vyslyšena – vzala si za muže velkého básníka.*“⁶⁹ A dále také: „*Antonie Rajská, kdysi pyšná vlastenka předurčená pro vysoké cíle, končí jako guvernantka v pravém významu toho slova, tedy jako domácí vychovatelka dětí Františka Ladislava Čelakovského.*“⁷⁰

(d) Historické pozadí a okolnosti sňatku Antonie Reissové s Františkem Ladislavem Čelakovským

Pro Čelakovského sehrála Vratislav jako město důležitou roli také v Čelakovského osobním životě: „*Ve Vratislavi neměl Čelakovský štěstí ani v rodinném životě. Jeho i rodinu pronásledovaly časté nemoci. Básník vinil z toho drsné vratislavské podnebí. V dubnu r. 1844 zemřela Čelakovskému choť Marie, dosáhnuvši sotva 34 let. Situace vdovce se čtyřmi dětmi byla zoufalá. Okolnosti jej nutily pomýšlet na to, aby přivedl sirotkům druhou matku. V létě téhož roku vypravil se spolu se synem Ladislavem do Prahy. Vedla ho sem myšlenka, aby získal lásku Antonie Reissové.*“⁷¹

V době, kdy je Antonie na vážkách, zda se vydat na životní pouť se slovenským básníkem romantického ducha Samuelem (Samo) Bohdanem Hroboněm, přichází za Antonií František Ladislav Čelakovský, krátkou dobu po smrti své první manželky Marie, s nabídkou sňatku. V Antonii se počíná velký boj srdce a rozumu. Zvítězí rozum. František Ladislav Čelakovský se v srpnu 1844 vrací do Vratislavi jako šťastný muž, kterému je zaslíbena ruka Antonie Rajske. Odloučení budoucích manželů trvá zhruba necelý tři čtvrtě rok, poté se Čelakovský vrací do Prahy, aby se s Antonií oženil a odvezl si ji s sebou do polské Vratislavi, kde, jak již bylo uvedeno, vyučuje srovnávací slovanskou mluvnici a slovanské literatury.

Antoniino rozhodnutí, tedy spíše předcházející boj v její mysli, s ní prožívalo i její nejbližší okolí, rodina a přátelé. Vesměs všichni se shodli, že manželství s Čelakovským by bylo pro Antonii jakož i pro české vlastenecké snahy ideální. Antonie se radila se svými sestrami, a také s Boženou Němcovou. Ta nakonec Antonii zřejmě poskytla impuls k jejímu rozhodnutí. Nejsilnějším popudem se stal Antonii Rajske nejspíše dopis B. Němcové z 8. srpna 1844, který Antonie opsala do svého deníku: „*Je-li to opravdová láska ta vášeň, pro*

⁶⁹ Ventura, D.: *Hravost v tetralogii Vladimíra Macury*. Tvar 2004, č. 10, edice Tvary, s. 20.

⁷⁰ Tamtéž, s. 21.

⁷¹ Závodský, A.: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich, Praha 1982, s. 483.

kerou člověk na vše, co se v cestu klade, zapomene, jemuž předmět milený jedinkým cílem blahosti jest; je-li to taková láska, již pro Bohdana cítíte, tedy jsou moje slova marná. Známt touhu po té vlnadné růži, pro kterou rády saháme, ať by i trny její nás píchly. Ale je-li to pouze láska, kterou chcete pro vlast pro naši věc obětovat, ctíte-li v Bohdanu pouze mučedníka slovanského národa, pro něhož tak velkou ztrátu my vámi bysme utrpěli – o to! prosím vás, nečiňte, uchylte se k druhé straně, kde více působiti můžete, kde slávu celého národa českého udržíte, otce rodině a svaté naší věci a rodinu k radosti otce. [...] věřte, vy nám po boku našeho pěvce, toho skvělého slovanského slunce, nejvíce pomoci můžete. Ve vás skládají celou svou naději mnozí – mnozí.⁷²

Žofie Podlipská píše v předmluvě k *Pamětem a korespondenci Bohuslavy Rajské* (1872) toto: „Rozhodnutí, má-li přijmouti ruku svého pozdějšího chotě, stálo ji tvrdý zápas, který však nebyl způsoben žádným osobním zájmem, nýbrž právě důslednou její snahou, přispívati k věci národní celou silou.“⁷³ Antonie nicméně nepopírala svoji nerozhodnost a boj, kterým při rozhodování, zda se provdat za Čelakovského, či nikoli, prošla. Ve svých zápiscích např. píše: „Probděla jsem skoro celou noc a čtla jsem list tento opět a opět. Bylť on pro mne, na poušti bloudící, hlasem božím.“⁷⁴

Antonie následně děkuje Boženě Němcové za to, že svým listem uspíšila její rozhodnutí: „Opětné díky vám, drahá přítelkyně má, díky srdečné za vaše přátelství, vaši lásku – vámi jsem zvítězila. Byl to poslední boj, jak doufám, v mém životě, kéž i to poslední rozpor mých citův.“⁷⁵ Když se Němcová dozvídá, že se Antonie opravdu rozhodla pro sňatek s Čelakovským, má strach, aby její intervence Antonii zásadně neovlivnila a nezpůsobila tak osudový zvrat v životě své přítelkyně: „Já ani nepomyslila, jaké následky by moje přátelská slova míti mohla, až jsem ted' poznala, co Vy dobrá duše jste učinila. Je to ovšem pro nás dobře a vlast Vám o jedno dobré více povinována bude, [...] – vím, že to nebylo žádné přeháhlení a že Váš zdravý rozum zajisté rozeznal, co pro Vaše blaho lepším bude.“⁷⁶

Antonie má po souhlasu se sňatkem s Čelakovským pocit, že by se měla před Čelakovským ospravedlnit, např. ve svém chování a vztahu k Hroboňovi. Její vzájemné dopisy s Františkem Ladislavem v době odloučení před jejich sňatkem vypovídají o tom, že se mu se vším svěřovala, posílala i mu opisy svých deníkových zápisků. V dopise ze dne 15.

⁷² *Z let probuzení – Paměti a a korespondence Bohuslavy Rajské z let 1839–1844*. Praha 1872, s. 148.

⁷³ Tamtéž, s. XI.

⁷⁴ Tamtéž, s. 149.

⁷⁵ Tamtéž, s. 152.

⁷⁶ *Z let probuzení – Vzájemné dopisy Antonie Čelakovské (Bohuslavy Rajské) a Boženy Němcové (1844–1849)*. Praha 1873, s. 7.

prosince (v rámci dopisu ze dne 13. prosince) Antonie Františkovi píše: „*Cítla jsem povinnost Tobě sdělití úplnou pravdu a ničeho před Tebou netajiti, tak abysi mně vždy úplně důvěřovati mohl.*“⁷⁷

Román *Guvernantka* však začíná až příjezdem novomanželů Čelakovských do Vratislavi, nastínili jsme proto stručně, co se odehrálo před jejich svatbou. Nyní přistoupíme k detailnějšímu rozboru postavy Františka Ladislava Čelakovského v tomto románu.

3) Základní charakterové vlastnosti Františka Ladislava Čelakovského

V *Guvernantce* se objevuje spíše Čelakovského charakteristika nepřímá. Prostřednictvím jednání postavy Čelakovského v určitých situacích si postupně skládáme mozaiku jeho charakterových rysů, jak nám je ovšem literárně zprostředkovává a představuje Vladimír Macura. Obecně lze říci, že Macura zpodobňuje Čelakovského vesměs v negativním světle jako konzervativního, v jistém smyslu přízemního intelektuála, dále jako stárnoucího, sebestředného, ješitného, žárlivého, pořádkumilovného profesora s čistě vědeckým přístupem jak ke svému oboru a zaměstnání, kde je to zajisté žádoucí, tak ale také k běžnému životu, k běžným životním situacím, kde tento přístup na druhou stranu mnohdy namísto není. Důležité je, že pro posouzení povahy naší postavy nemáme k dispozici toliko její promluvy, nemusíme tedy usuzovat pouze podle jejího bezprostředního kontaktu s postavami ostatními a jednání s nimi, i když je jazyková charakteristika postavy projevující se v přímé řeči rovněž důležitá. Prostřednictvím vnitřních monologů je nám odkryto nitro člověka, ve kterém se mnohdy odehrávají docela jiné věci, nežli je vnějšímu světu prezentováno. Je nám tedy odkryta podstata člověka – literární postavy naprosto bez obalu, s vzhledem do její duše.

Už z prvního vystoupení postavy Fr. Lad. Čelakovského v *Guvernantce* je zřejmé, že jde o postavu s realistickým a vědeckým přístupem k životu – dalo by se říci, že nemá smysl pro radování se z maličkostí, z běžných věcí: „*Pozoruhodné, vskutku pozoruhodné. Poprvé to vidím na vlastní oči. Vypadá to jako zázrak. ALE VE SKUTEČNOSTI je to ovšem známý ukaz botanický. Nebeské žito se to poeticky nazývá. Přitom nejde o nic jiného než o části kořenů krtičníku, čili roupového koření čili roupníku čili orseje nebo podle Němců Feigwarzenkrautu. Nic nepřirozeného. Jen to množství snad překvapuje, princip sám je jasný a srozumitelný.*“⁷⁸

⁷⁷ *Z let probuzení – Listy F. L. Čelakovského a Bohuslavy Rajske (1844–1845)*. Praha 1872, s. 114–5.

⁷⁸ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 370–71.

Vidíme tedy, že Čelakovský zužitkovává své botanické znalosti, cizojazyčné názvosloví a vědecký princip vysvětlení problému i při běžných situacích, kdy toho v podstatě ani není zapotřebí. Již v prvních řádcích románu *Macura* představuje Čelakovského jako zarytého vědce, který jen těžko chápe běžné věci, kterými se zabývají průměrní lidé, přestože se sám později také bude zabývat všedními starostmi života, věcmi, kterým se člověk zajat každodenností neubrání, kterým se neubrání ani muž a žena ve svém vztahu, např. žárlivostí. „*Stačilo, aby je spláchl déšť, stačilo, aby je vysušilo slunce, až byly lehké jako papěří, stačilo, aby se do nich opřel vítr a nesl je třeba celé míle daleko. Co je na tom zázračného? Že to padá pár kroků od kostela? U kostela nebo na rynku, jaký je v tom rozdíl? Z hlediska přírodopysného žádný.*“⁷⁹ Zálibu v botanice si skutečně Čelakovský vypěstoval, a to až v pozdějším věku. V monografii A. Závodského můžeme číst: „*Postupem doby sílil v Čelakovském odborný zájem o květiny. Básník studoval botanické spisy. Rostlinopis se stal vedle filologie jeho druhou vědeckou vášní.*“⁸⁰ Tuto zálibu pak realizoval ještě ve větším měřítku ve svém synovi, pozdějším předním českém botanikovi Ladislavu Josefu Čelakovském (1834–1902).

Také k poezii přistupuje Čelakovský čistě vědecky. Jako doklad použijeme citaci z *Guvernantky*, když Čelakovský promlouvá ke svému studentu Szyjkowskému: „*Poezie není svévole, mladý příteli, ale kázeň. Míra. Uměřenost, [...].*“⁸¹ Vzápětí nacházíme přirovnání k Čelakovskému oblíbené oblasti botaniky: „*Každý květ je báseň. Má míru. Má uměřenost. Ideu krásy. A botanika je báseň o květinách. Případně poetika květin.*“⁸² V souvislosti s pořádkem a celkovým řádem světa, řádem všech přirozených věcí, zmiňuje Čelakovský několikrát povodně, které ho očividně znervózňují tím, že se příroda tomuto pořádku může svou živelností vzepřít, např. tedy tím, že se řeka vylije ze svého koryta: „*Nemám chuť se dívat na řeku v ulicích. Věci mají být na svém místě, podrobovat se stanovenému pořádku.*“⁸³ A dále také: „*Nijak prece sám nemiluji přemrštěnost, člověk má stát na nohou, a nikoliv na hlavě, voda má téci říčním korytem, a nikoli hlavní třídou měst.*“⁸⁴ Čelakovský si nerad připouští, že nad přírodou člověk nemá moc – je tomu právě naopak. Člověk by se měl podřizovat řádu přírody a také Boha, měl by se tak stát její (Jeho) součástí. A to se Čelakovskému nelíbí, protože kdo není zastáncem jeho pořádku a řádu, rozhořčuje ho. Přitom

⁷⁹ Tamtéž, s. 371.

⁸⁰ Závodský, A: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich, Praha 1982, s. 490–91.

⁸¹ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 398.

⁸² Tamtéž, s. 399.

⁸³ Tamtéž, s. 388.

⁸⁴ Tamtéž, s. 454

jako součást přírody vnímá květiny, které má velmi rád, jak už bylo řečeno, má zálibu v botanice. U květin je však rozdíl v tom, že mu v ničem neodporují.

Když je v *Guvernantce* Fr. Lad. Čelakovský předvolán k výslechu kvůli vztahu k Pepimu (Josefu Václavu) Fričovi, zuří a nechce mít s tímto „rebelantem“ nic společného: „[...] v té chvíli, kdy mě obeslali, jsem Pepiho doslova nenáviděl.“⁸⁵ Dále se o Pepim vyjadřuje takto: „Je to lhář, řekl jsem o Pepim. – Vždycky byl chorobný lhář. Mrzí mě, že je s ním moje jméno nějak spojováno, pane majore.“⁸⁶ Čelakovský nechce mít z toho, že je s ním v příbuzenském vztahu, žádné problémy, např. na univerzitě také: „Ani já se přirozeně k té známosti nehlásil. Rozšlápnuté lejno horlivěji smrdí.“⁸⁷ Lze tedy jasně vyvodit Čelakovského strach a úctu, možná jistou zbabělost, před policejním aparátem, se kterým nechce být v žádném rozbroji, stejně jako s institucemi ostatními. V jeho chování veřejném není žádný odpor, revolta, spíše podlézavost a poníženost. Svůj nesouhlas nebo výtky vyjadřuje Čelakovský pouze ve svých myšlenkách.

Když Čelakovský hovoří o Pepim se Lvem hrabětem Thunem, vyjadřuje opět svůj nesouhlas s mladickou revoltou svého synovce a přesvědčivě se snaží vyjádřit, že nechápe jeho postoj: „Fričovi nerozumím. Nechápu, co to v něm je. Jakési zoufalství nebo co. Jakási teatrálnost. Vzдор. Opojení nevhodnou literaturou. Básněmi, v nichž ani počet slabik nesouhlasí. [...] Nerozumím tomu a nechci rozumět. Žene se jako lasice za svou ideou. Byl by pro ni ochoten i zabít. Proč bych mu měl rozumět?“⁸⁸ Kromě toho, že Čelakovský tento názor v *Guvernantce* opravdu důsledně zastává, tak v této situaci chce také patřičně vyjádřit loajálnost k hraběti Thunovi. Čelakovský s Thunem se i ve skutečnosti se znali delší dobu: „Už v roce 1840 připsal Čelakovský Thunovi jednu ze svých básní v *Růži stolisté*, stýkali se na *schůzích Matice české*.“⁸⁹ Je tedy pochopitelné, že Čelakovský nechtěl přijít o takovouto vlivnou známost ani v *Guvernantce*. V tom lze vidět určitou vypočítavost, zištnost. V přímé řeči k Thunovi je cítit Čelakovského úctu, která je však falešná, v duchu si totiž neodpouští ironické poznámky na Thunův účet. Můžeme uvést příklad z *Guvernantky*, kdy se schází Čelakovský s Thunem: „Sešel jsem se s hrabětem v hotelu U Zlatého lva na Nové Svidnické. Sám vybral ten hotel a mne napadlo, že je neobyčejně marnivý. Že si ten hotel vybral jako

⁸⁵ Tamtéž, s. 507.

⁸⁶ Tamtéž, s. 508.

⁸⁷ Tamtéž, s. 508.

⁸⁸ Tamtéž, s. 510.

⁸⁹ Mayer, Vladimír: *K. A. Vinařický a Fr. L. Čelakovský jako autoři školních čítanek*. Český jazyk a literatura 1969-70, s. 67.

doplňěk ke svému jménu. Vůbec se za ten čas, co jsem ho neviděl, nezměnil. Seděl proti mně ten Zlatý Lev, jako by spolkl lineál.“⁹⁰

Důležitým komponentem Čelakovského povahy v *Guvernantce* je také jeho stanovisko k náboženství, postoj k Bohu, k němuž se obrací a vede s ním dialogy, tedy spíše Čelakovský vede monolog a sám promlouvá k Bohu, bez toho, aby dostal odpověď (stejně jako např. Antonie od Marie). Děje se tak například, když přemýšlí o svém údělu na světě pozemském a obrací se také k otázce světa, života posmrtného: „*Co bych si také počal v takovém dokonalém světě, pokud je a pokud by se mi otevřel? Co bych tam asi tak dělal? [...] To bych měl zpívat s anděly Halelujá? [...] Velebit Tě, ó Pane? Neumím to a ani Tě nepodezřívám z ješitnosti.*“⁹¹ Dalo by se říci, že určitým způsobem ironizuje víru, existenci Boha. Nepopírá ji, ale nestaví sám sebe do pozice bezmezně věřícího. David Ventura o tomto Čelakovského postoji k Bohu píše následující výstižná slova: „*V jeho vztahu k Bohu chybí transcendence. Čelakovský je i zde přísným racionalistou.*“⁹² V Čelakovského postoji k Bohu se objevuje opět prvek „loutkohry“, podřízenosti člověka někomu, kdo stojí výš. Pro Čelakovského je Bůh „Vládcem příběhů“. A jeho Bohem jako literární postavy je opravdu „Vládcem příběhů“ – Vladimír Macura. Čelakovský se však nestaví do pozice podřízeného tvora, naopak ironizuje náboženské obřady: „*Tobě je jistě k smíchu všechno to vykouřené kadidlo, ten voňavý kouř, ty oslintané kříže, ta ohlušující záplava slov vděku. Cítím v tobě správně satirický duch, vždyť, jak bych jinak sám k té povaze přišel. Asi se nesmírně bavíš nad ustavičným povykem, kterým jsi obdařován. A taky je ti nad námi smutno, protože kde by se jinak v nás bral ten smutek.*“⁹³ Ironizuje tak snad Macura i sám sebe jako autora svých příběhů? Chtějí se mu jeho postavy také vzbouřit, ožít a dělat si, co se jim zlíbí?

Přítom však v monografii Artura Závodského se dočítáme toto: „*Františkova matka byla žena velmi zbožná. [...] Tak mu už v útlém dětství promlouvala do duše poezie kostelního prostředí, vážnost řeči v kázáních a evangeliích. Není sporu, že kořeny náboženského citu Čelakovského vrostly do jeho duše pevně už tehdy.*“⁹⁴ Čelakovský v *Guvernantce* tedy medituje nad smyslem života, podstatou komunikace, podstatou literatury jako lidského odkazu: „*Přemítám někdy kacírsky, je-li v tom zákon. Třeba se jen tak bavíš, zkoušíš různé styly, jednou jsi satirický, jindy lyrický, jednou baladický, jindy elegický, jednou tragický, jindy samý vtíp, dnes píšeš epeje a zítra epigram. Musíš být takový, kde by se to jinak v nás*

⁹⁰ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 422.

⁹¹ Tamtéž, s. 487.

⁹² Ventura, D: *Hravost v tetralogii Vladimíra Macury*. Tvar 2004, č. 10, edice Tvary, s. 22–23.

⁹³ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 487.

⁹⁴ Závodský, A.: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich, Praha 1982, s. 20.

vzalo. *Vládce příběhů, jak ti mám věřit a co to vůbec znamená věřit v tom nekonečném moři tvého vyprávění? Co je to za svět než nekonečný proud příběhů ženoucích se pustinou. Navlékáš nás do kostýmů, svlékáš nás z kostýmů, dáváš nám jména a bereš nám je, cosi tu sdělujeme, ale co sdělujeme a kdo to poslouchá a k čemu je to všechno nakonec dobré, čemu to slouží?*“⁹⁵ Není to v tomto okamžiku však pouze Čelakovský v *Guvernantce*, kdo si klade tyto otázky: „*Na tomto místě jakoby za Čelakovského promluvou zdáli zaznívá Macurův hlas,*“⁹⁶ píše ve své studii David Ventura. Macura tedy do úst Čelakovského vkládá vlastní úvahy, otazníky nad smyslem lidského bytí, s Čelakovským se identifikuje. Jako sémiotik se táže také na to, jaký smysl mají v našem životě jména, jak člověka charakterizují apod.

Přesto, že je Čelakovský vyličen především ve světle negativním, nemůžeme chápat jeho postavu jednostranně za lidsky „špatnou“. Jedná se tu o člověka, který se octl na rozhraní dvou epoch, přičemž jeho stanovisko vzhledem k jeho věku se shoduje s epochou starší. Je tedy pochopitelné, že si neví rady se svým jak životním postojem, tak také názorem týkajícím se oblasti literární. Do toho přichází smrt první manželky a malé dcerky, takže se připojují také problémy existenční. Je tedy jasné, že Čelakovský je nervózní ze svého postavení, nechce se vzdát svých preromantických postojů a akceptovat postoje romantické, opět jak v životě, tak v literatuře. Částečně však svou nerozhodností romantické představě člověka odpovídá. Jeho nitro by se dalo nazvat také v určitém smyslu rozervaným, což by si ale on sám nikdy nepřiznal. Lpí tedy na svých názorech a dostává se tak do sporu s nadcházejícím romantismem. Jeho postava je tedy, jak už bylo řečeno, vykreslena z psychologického hlediska staticky. Nepřizpůsobuje se novým názorům, pouze je kritizuje. Tuto, samu o sobě, rozporuplnou dobu v oblasti literární tvorby popisuje Macura ve *Znamení zrodu* a nazývá ji „synkretismem“.⁹⁷ Jedná se o stylovou nevyhraněnost obrozenských autorů, neboť v ostatních zemích následuje klasicismus a romantismus po sobě. U nás však dochází k tomu, že se klasicismus s romantismem prolínají, dochází ke zrychlenému vývoji, který byl naopak předtím zpomalen. Postava Čelakovského se s tímto problémem očividně nemůže vyrovnat. Přitom však sám Čelakovský synkretismu podléhá, neboť při své tvorbě využívá míšení stylů, totiž propojuje vědu s literaturou.

Znaky Čelakovského povahy lze vyčíst také z jeho chování k Antonii, svým studentům na univerzitě atd. O tom se však zmíníme v kapitolách následujících.

⁹⁵ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 497.

⁹⁶ Ventura, D.: *Hravost v tetralogii Vladimíra Macury*. Tvar 2004, č. 10, edice Tvary, s. 23.

⁹⁷ Macura, V.: *Synkretismus*. In: *Znamení zrodu*. Československý spisovatel, Praha 1983, s. 15–34.

4) Manželský život F. L. Čelakovského

I sám autor si je vědom toho, že v *Guvernantce* se posouvá z roviny obecnější do roviny intimní, soukromé. Macura o *Guvernantce* a jeho vztahu k ní, jak ji vnímá říká: „*Asi je to víc autobiografický román než cokoli jiného, je to pro mne přímo zpovědní, intimní text, dialog mužského a ženského hlasu, všichni se takového dialogu den co den účastníme, jak to tedy pojednat neosobně! Je to o soužití muže a ženy, co může být osobnějšího. Zvláště když jsem chtěl sám sebe vidět s trochu ironické skepse a ženskýma očima.*“⁹⁸

Dochází k odklonu od obecnějšího nahlížení dějin, přesun do privátní sféry, přesun do oblasti tzv. mikrodějin. Zároveň má tento pohled ale také zevšeobecňující tendenci, všeobecnější platnost ve smyslu vztahu muže a ženy. Do popředí je stavěno subjektivní prožívání času jedince, v *Guvernantce* konkrétně tedy dvou jedinců, jejichž výpovědi jsou stavěny vedle sebe, pravidelně se střídají, v rámci linearity textu, obsahově však stojí často proti sobě, konfrontuje se zde ženský a mužský svět. Velké dějinné události se dozvídáme např. retrospektivně a jakoby mimochodem, zprostředkovaně. Dalo by se tedy říci, že jde o výstižnou charakteristiku doby biedermeieru, kdy nahlížíme do domácnosti manželů a jsme svědky i nejintimnějších situací. Jako čtenáři se stáváme součástí této domácnosti a máme možnost se přiklonit na stranu toho hrdiny, který je nám svým jednáním sympatičtější. Samozřejmě je to, že ženy budou nakloněny spíše Antonii a muži nejspíš naopak. Musíme brát však v potaz, že nad oběma vnitřními světy, jak nad Františkovým, tak nad Antoniíným – ženským vnitřním světem, vládne Macura. Je tedy zajímavé, že Macura jako autor – muž se vžívá do ženského těla i duše, snaží se vystihnout vnitřní pocity ženy, a to ještě ke všemu ženy před více než sto lety. Právě v tomto ale spočívá ona zevšeobecňující tendence. Jde sice o ženu před více než sto lety, v podstatě se však v jejím nitru a ve vztahu k muži nic zásadního nemění (samozřejmě dobové normy společenské, náboženské, etické apod., ale podstata vztahu muže a ženy je téměř stejná už od nepaměti.). Jedním z důvodů ztvárnění ženské hrdinky je také to, jak už bylo řečeno Macurovými vlastními slovy, že chtěl Macura „*sám sebe vidět s trochou ironické skepse a ženskýma očima.*“⁹⁹

⁹⁸ *Rád měním kůži* (přepis rozhlasového rozhovoru s V. Macurou), L. Machala a J. Sulovský. Aluze 1998, č. 2–3, s. 53.

⁹⁹ Tamtéž.

(a) Vztah Antonie a Marie

Důležitým momentem v *Guvernantce* je „seznámení“ Antonie s Marií, první zemřelou manželkou Fr. Lad. Čelakovského. Hned v prvních dnech po příjezdu novomanželů do Bratislavi se vydávají na hřbitov. Antonie je představena dětem a všichni společně jdou navštívit Marii, „Tu První“, na vratislavský hřbitov. Z korespondence a v zápiscích Antonie Rajske-Čelakovské se však dozvídáme, že Antonie s Marií se dávno znaly a dokonce že k sobě chovaly přátelský vztah. Po Mariině smrti Antonie napsala báseň na její počest, kterou vydala pod svým uměleckým jménem Bohuslava Rajska.¹⁰⁰ To, že se obě ženy znaly, v *Guvernantce* není popřeno (naprosto v duchu Macurovy techniky), ale čtenář má dojem, že tu jde o jistou rivalitu mezi Tou První a Tou Druhou. Postava Marie se pak v románu objevuje ještě vícekrát jako tzv. „postmortální“ (podle D. Hodrové) postava, tedy jako duch skutečné Marie, který se však chová a jedná, jako by byl živý a který přichází za Antonii a rozmlouvá s ní. „Marie považuje Antonii za vetřelce v jejím království a nemůže-li ji z něj vystrnadit, snaží se jí alespoň znepríjemnit život (většinou radami jak se starat o domácnost),“ píše Ventura ve své studii.¹⁰¹

Pro ilustraci uvedu několik ukázek z *Guvernantky*: „Bože dobrý, zase piju z Mariina hrnku, jak se jí potom můžu podívat do očí, až za tmy přijde, když mi pořád podstrkují její věci. Na hrob jí ho zanesu, vlastně za hrob až, do trávy, místo koněvky na zalévání, ale i to by mi vytkla, nesnáší nehospodárnost. A ten hrnek je ještě pořád jako nový. I František říkává, že utratím víc za domácnost, než se tu kdykoli předtím utratilo. Kdykoli předtím!!! Tak zaobaleně to říká, nevysloví Mariino jméno, nepochválí ji přímo.“¹⁰²

„Vrznou dveře a přichází Marie. – Nic nemám proti tomu, že piješ z mého hrnečku a chodiš v mých šatech, říká upjatě a zvysoka. Nechám to být, jenom se zeptám na Hedviku.¹⁰³ – Je u dětí, řekne. Nedělá mi to velkou radost, ale nic neříkám. Hlavně, že nepláče. Marie přejde místností, svým dechem znovu rozžehne lampu. Je šikovná, všechno jí jde líp než mně. Lampa teď hoří podivně bledým plamenem. [...] A Marie si klidně otevře zásuvku nočního stolku a hrabe se mi v něm. – To jsou moje dopisy, vyhrknu. Ale Marie neslyší. Alespoň to předstírá. Nevšímá si mě prostě.“¹⁰⁴ Zvláštností postmortální postavy Marie je, že pouze ona má kontakt se světem živých a sama může jednat jako živá bytost. Může např. zažehnout

¹⁰⁰ „14. května 1844 otiskla v Květech báseň Památce Marie Čelakovské.“ Závodský, A.: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich, Praha 1982, s. 483.

¹⁰¹ Ventura, D.: *Hravost v tetralogii Vladimíra Macury*. Tvar 2004, č. 10, edice Tvary, s. 21.

¹⁰² Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 410.

¹⁰³ Hedvika Čelakovská – dcerka Fr. Lad. Čelakovského a Marie Čelakovské, zemřela v útlém dětském věku.

¹⁰⁴ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 412.

lampu, otevřít noční stolek, „tvářit se“. Opačně kontakt nefunguje. Rozhovor tedy vždy vede pouze postava Marie s Antonií, nikdy tomu není naopak.

„– Proč, řekla jsem. – Proč za mnou pořád chodíš? Byla to zbytečná otázka. Věděla jsem, že na ni neodpoví. A ovšem neodpověděla. Jenom se na mne upřeně dívala, přestože ví, že to nemám ráda. Ráda dělá věci, které nemám ráda. Je jí to podobné. [...] Někdy si říkám, proč vůbec za mnou chodí, když mi pak neodpovídá, na co se ptám. Jenom udílí rady. Pořád mě hlídá. Chce vědět, jestli se dobře starám. O jejího muže. O její dcerunky. O jejího chlapce, nejstaršího. A zase se bojí, jestli se nestarám příliš, bojí se, aby na ni nezapomínali. Abych ji docela nezastoupila, třeba. Chce, abych byla jen vzpomínkou na ni. [...] Nejvíc mě zlobí, že se chodí dívat na děti. A určitě nechodí jen ke svým. [...] Srovnává možná svoje s mými, poměřuje, jestli svým nenadržuju. Anebo jestli na ty její nejsem víc laskavá než třeba.“¹⁰⁵

Z ukázek je zřejmé, že Mariin duch je výplod Antoniiny mysli, přelud. Antonie má pocit, že ji Marie navštěvuje a dává jí různé rady, protože se nejspíš ve stejné domácnosti, kde dříve vládla jiná žena, necítí dobře, má výčitky, snad i pocit viny, pocit, že nepatří do rodiny tak, jak by měla, dalo by se říci, že trpí jistým komplexem, stále se snaží Marii vyrovnat. Zkrátka má pocit, že stále je a vždy bude až a pouze „Ta Druhá“. Antonie cítí v návštěvách Marie určitou výčitku, cítí se být pod stálým dohledem, což jí není příjemné, ve všem co udělá, se s Marií srovnává. Také Františkem Ladislavem je, dalo by se říci, nucena přijmout tuto roli, protože i on Antonii s Marií stále porovnává, i když ne v přímé řeči k ní, ale Antonie to vycítí z pouhých jeho narážek.

Co se však dozvídáme z autentických zdrojů? V dopise ze dne 1. září 1844 píše Antonie: *„Marie, naše drahá a pečlivá matička, pravila mezi jiným k sestře mé: „Kdybych věděla, že by se Toninka stala matkou mým dětem, tu bych pokojně umřítí chtěla.“ [...] Jak mne tato slova pronikla, nemohu popsati; důvěru, kterou ve mne skládala, doufám, že Všemohoucí nedá zklamánu býti, a že mne schopnu učini dokonati, co ona tak krásně započala. Kýž by bůh dal, abych v stavu byla i Tobě, příteli můj, lásku její a ducha jejího vynahradit, abysi u mě důvěrného pokoje a potěchy nalezal, jak si přeješ a jak to drahá Marie Tvá podávati uměla.“¹⁰⁶* Také v dopise ze dne 16. ledna 1845 píše Antonie Františku Ladislavovi: *„Kéž bych v ten den¹⁰⁷ při Tobě, drahý příteli můj, státi a v ucho pošeptati mohla, že Antonina se vynasnaží býti Marií. Těžko jest, vím to, náhradu podati za dokonalou choť, milovanou matku a já neměla bych sama důvěru v sebe, že dostojím tomuto úkolu, kdyby*

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 464–5.

¹⁰⁶ *Z let probuzení – Listy F. L. Čelakovského a Bohuslavy Rajské (1844–1845)*. Praha 1872, s. 26–27.

¹⁰⁷ Nejspíš má na mysli den, kdy zemřela Marie Čelakovská (duben 1844).

*mne víra Tvoje, můj Ladislave, nesílila, a kdyby naše drahá, věčně drahá Marie sama nebyla ve mne důvěřovala.*¹⁰⁸ Z těchto dokladů z korespondence je zřejmé, že Antonie s Marií se znaly, ne důvěrně, třeba i povrchněji, ale Antonie byla Marii patrně známa svým kladným vztahem k dětem, jak dokazuje i svými snahami o vzdělávání mládeže, proto v ni zřejmě Marie ještě před svou smrtí vkládala takovou důvěru a byla si jistá, že Antonie by mohla být dobrou matkou jejím dětem.

V tomto ohledu píše také Čelakovský Antonii: „*Nepochybujž, zvoleničko má! ani okamžení o tom, že drahá ta přítelkyně (Marie – naše pozn.) žehná tomu sloučení se srdcí našich, a že jako má, rovněž tak i její nejvroucnější žádost, s kterou snad z tohoto světa se odebrala, tím bude vyplněna.*“¹⁰⁹

I z časového odstupu, ve kterém se o Marii v dopisech mluví, je patrné, že tato otázka byla pro oba nastávající manželé důležitá. Antonie se chtěla stát „druhou Marií“, i když chápala její nenahraditelnost, a František Ladislav Čelakovský byl rád, že vyřešil svou existenční otázku vdovce co nejrychleji a že co nejdříve přivede svým čtyřem dětem novou matku. Samozřejmě že jeho hledisko a důvod sňatku s Antonií nebyl pouze existenčního rázu. Marie je tedy stále přítomna jak ve skutečných dopisech mezi Čelakovským a Antonií, tak i v románu *Guvernantka*. V korespondenci se však o Marii mluví v podstatě jen v dobrém, je řečeno i to, že Marie sama považovala Antonii za svou nejlepší nástupkyni v role manželky Františka a matky jejích dětí. V románu však Marie vystupuje jako „narušovatelka“ Antoniina klidu a rodinné pohody a hlavně jako reprezentantka a zástupkyně smrti. Smrt je v románu přítomna implicitně i přímo po celou dobu. Stejně jako motiv „loutkohry“ i motiv smrti rámuje děj a také je průběžně přítomen ve všech románech. Na začátku *Guvernantky* se setkáváme se smrtí v podobě návštěvy Mariina hrobu. Průběžně je pak smrt přítomna v románu prostřednictvím „postmortální“ postavy Marie a také prostřednictvím nemocí, které trápí čas od času celou rodinu Čelakovských, město Vratislav postihovaly také epidemie cholery.¹¹⁰ Antonie je již nakažena tuberkulózou, František Ladislav si stěžuje na revma a podobné choroby, spojené už spíše se stářím.

Román pak končí smrtí obou protagonistů. Nejprve umírá Antonie, stejně jako ve skutečnosti. Několik měsíců poté umírá i Fr. Lad. Čelakovský: „*2. května r. 1852 zemřela*

¹⁰⁸ *Z let probuzení – Listy F. L. Čelakovského a Bohuslavy Rajské (1844–1845)*. Praha 1872, s. 131.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 34–5, dopis FLČ z 15. září (v rámci dopisu ze 14. září).

¹¹⁰ Při cholerové epidemii ve Vratislavi roku 1834 ztratil Jan Evangelista Purkyně dvě malé dcerky, Johannu a Rozálii, v říjnu téhož roku zde zemřela Purkyněho matka a o tři měsíce později jeho manželka Julie roz. Rudolphiová. –Z dostupných pramenů Macura dokládá také další epidemii cholery, která postihla Vratislav na přelomu let 1848–1849 a při níž umírá rodinný lékař Kraus (také v *Guvernantce*).

Antonie Čelakovská. “ Čelakovský po její smrti „*chřadl nemocí, již se lékaři marně snažili určit. [...] 5. srpna 1852 o 19. hodině podlehl však Čelakovský naprostému vysilení z hladu, „hledě smrti se zmužilostí podivuhodnou v tvář“.*“¹¹¹

(b) Vztah Antonie a Františka Ladislava

Ze vzájemné korespondence před sňatkem Antonie a Františka Ladislava vyplývá kromě Antoniina vztahu k Marii, také láskyplný vztah budoucích manželů. Jejich vzájemné dopisy jsou plné něhy, touhy, lásky, očekávání i různých šprýmů. Nutno však zmínit, že vzájemné vztahy byly v této fázi teprve před soužitím budoucích manželů, neznamená to tedy, že se po sňatku a několikaletém spolužití v jedné domácnosti nemohlo leccos změnit. Dále je nutno brát také v úvahu míru stylizace v korespondenci a určitého sebeklamu, sugerování si, že je vše tak, jak má být. Ve vzájemné komunikace prostřednictvím dopisů před svatbou je tedy cítit vřelost. Jak tomu ale bylo skutečně v nitru každého z budoucích manželů? Z psychologického hlediska lze jistě předpokládat určitou nervozitu, po dlouhé době odloučení také velké očekávání, očekávání něčeho nového, pro Antonii nepoznaného, snad krásného – tedy zřetelné předpoklady vedoucí v lepším případě k naplnění očekávaného manželského štěstí, nebo naopak k deziluzi z manželského soužití. V *Guvernantce* a podle následující pasáže z monografie A. Závodského i v realitě lze druhé manželství Fr. L. Čelakovského označit jako „biedermeierské vězení“:

*„Netrvalo však dlouho a ukázaly se rozpory povah obou manželů. Zatímco se Čelakovský, jehož Rajská znala jako básníka goethovsky vyrovnaného jasu, vtipného společníka, vlastence a básníka Růže stolisté i květinových epigramů, stával neustále víc pedantickým, Antonie o 18 mladší, příslušnice modernějšího pokolení měšťanstva, pochovávala pomalu sen o šťastné shodě v manželství. Rodinná idyla se časem měnila v biedermeierské vězení. Naneštěstí Antonie ještě onemocněla – tuberkulózou. Ani Čelakovskému, který už od konce let třicátých trpěl silným revmatismem, zvláště v pravé paži, zdraví příliš nesloužilo.“*¹¹²

¹¹¹ Závodský, A.: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich, Praha 1982, všechny uvedené citace jsou ze s. 487; v poznámce se dozvídáme, že nemoc, kterou nedokázali lékaři v té době ještě určit, byla pravděpodobně rakovina.

¹¹² Závodský, A.: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich, Praha 1982, s. 483; že Čelakovský skutečně revmatismem trpěl, a to již před sňatkem s Antonii, se dozvídáme také z korespondence, např. z dopisu Vinařickému z 3. září 1842 z lázní Warmbrunn: „*Zde již sedím pět dní, užívaje lázně k vypuzení rheumatismu, který zdávna do pravé ruky se mi vložil, a nyní co ve Vratislavi jsem, i na prsi se vrhati počal.*“ *Korespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského III*, vydal Fr. Bílý, Praha 1915, s. 41. Doklad z *Guvernantky*: „*Vedl jsem si Toninku pod paží. Trpěl jsem tehdy, protože mi horká nemoc znovu vzkřísila prastaré reuma. Styděl jsem*

Z Antoniiny korespondence je patrné, že Antonie Reissová byla připravena na svůj úděl, na svou novou roli, ve které si sama sebe nejspíš nepředstavovala, ale byla rozhodnuta vyrovnat se se svým rozhodnutím pro sňatek s Fr. Lad. Čelakovským se vší odpovědností. V realitě soužití však toto předsevzetí nedokázala plně uskutečnit. Stejně tak již z první promluvy Antonie v *Guvernantce* je zřejmé, že nemá o stále ještě budoucím sňatku tak růžové představy jako na počátku Čelakovského námluv: „*Dívala jsem se mu do tváře. Usmívala jsem se na něho laskavě, aby nepoznal, jak mi najednou připadá starý, vrásčitý. Aby neviděl, jak najednou vidím, jak mu řídnou a popelavějí vlasy.*“¹¹³ Nebo: „*Jeho výsměšné oči se snažily být vroucné, ale připadaly mi zničehonic strejcovské. Čelo měl zpocené a také dlaň měl vlhkou. [...] S tímto mužem, blesklo mi v té chvíli hlavou, budu ležet zítra na jednom loži. Bude můj a já budu jeho.*“¹¹⁴

(c) Vztah Antonie a dětí

Také vztah Antonie a dětí je v *Guvernantce* řešen ve shodě s Macurovými tvůrčími záměry. Ve skutečnosti, z dokladů z korespondence, se opět zdá být vše ideální, na dobré cestě. Čelakovský píše, jak se děti na Antonii těší, že jsou rády, že budou mít novou maminku apod. Ale není to vyjádřeno explicitně, přímo v takové míře, že by se to dalo stavět do protikladu Macurova vyličení v *Guvernantce*, jak uvidíme dále. Tak například v dopise Františku Ladislavovi ze dne 15. srpna 1844 Antonie píše: „*Co asi dělají naše drahé děti? – dovol, bych je již teď svými nazývati směla, jsouť ony nejkrásnějším dědictvím drahé Marie, a zdá se mi, že je do rukou mých kladla a na srdce mi je vložila, bych jim nahradila, co jim bůh odejmul. Cítím velkou tuto úlohu, neleká mne však, protože láska nejlépe vychovává, a tu jim podatí mohu.*“¹¹⁵ V dopise z 18. srpna 1844 Antonie snoubenci sděluje: „*Dítky Tvé, Ladislave můj, budou něžnou páskou, kteráž ovine srdce naše, chci jim býti matkou v plném smyslu toho slova – bůh mne posilní ve předsevzetí mém a dá mi zajisté dosáhnouti, čeho si srdce mé tak vroucně žádá. Bud' s bohem, miláčku můj, bud' s bohem!*“¹¹⁶ Také v dopise Boženě Němcové

se přiznat k takovým stařeckým útrapám. K stařeckým trapnostem. Před mladou ženou.“ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 373.

¹¹³ Tamtéž, s. 364.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ *Z let probuzení – Listy F. L. Čelakovského a Bohuslavy Rajske (1844–1845)*. Praha 1872, s. 8.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 10.

13. srpna 1844 píše: „*Dítky po naší Marii zůstale zdají se mi svatým dědictvím a já v péči o ně zajisté spokojenosti dojdou.*“¹¹⁷

Antonie se v dopisech Čelakovskému na děti často vyptává, dokonce oslovuje Františka Ladislava jako „tatínka“, např. v dopise z 8. září (v rámci dopisu z 1. září): „*Tatínku, tatínku! Ty jsi mi ale ještě nic o mých dětičkách nepověděl, jak se Ti chovají, kdy Tě potěšily, jakou radost Ti dělají. Ovšem, vy učení páni málo na to dbáte, ale my ženské, u nás má každé hnutí milného dítěte tisícové významy.*“¹¹⁸ Zajímá ji samozřejmě také odezva ve Vratislavi, jak reagují dítky Františka Ladislava na to, že budou mít novou maminku. K tomu se vyjadřuje František Ladislav Čelakovský v dopise z 16. září 1844 následovně: „*Když jsme s Ladislavem, sami dva ve voze sedíce, z Karlína vyjžděli, počnu z něho to ono vyzvídati, až jsme brzo i na slečinku Antonii přišli, která se mu dobře líbila, a když jsem mu povídal, že u nás ve Vratislavi bude zůstávati, to se mi ještě více líbilo, ale kluk pousmál se mi při tom jaksi potutelně, neboť pozoroval, kam tatínek míří, a když chce, umí sobě již myšlénky na nitku navlíkati. S holčičkami doma teprv jsem byl brzo hotov, a naše matinka by skutečně měla asi radost, kdyby přislechnouti mohla, jak si o ní, a to nejvíce při stole, povídáme.*“¹¹⁹ Dne 27. října 1844, tedy stále ještě v době před sňatkem a společným soužitím, píše Čelakovský Antonii: „*Lidunka byla obdrženým lístkem od maminky překvapena; takové potěšení se jí ještě nestalo. Ačkoliv posaváde kromě předpisův učitelových (neboť jest teprv půl léta do péro do ruky vzala) žádného jiného neviděla písma, předce Tvé řádky dosti dobře od začátku až do konce sama pročetla, a Tvůj lístek si dala ke mně jako svátost schovati. Ted' ji svými sliby maminka teprv nedočkavou učinila; ona se bez toho pořáde ptá, brzo-li a za kolik ještě neděl maminka přijede.*“¹²⁰

Z promluvy (vnitřního monologu) Fr. Lad. Čelakovského při návštěvě Mariina hrobu je zřejmé, že v *Guvernantce* je Antonie postavena do role spíše „macechy“, než s nadšením očekávané nové maminky. Doklad z korespondence však vypovídá téměř jen o postoji Ladislávka, tedy nejstaršího syna Čelakovského, který už zřejmě dokázal pochopit otcovu situaci. O mladších dcerách se Čelakovský zmiňuje minimálně. Ve vztahu k nim Fr. Ladislav zřejmě mohl použít své dominantní postavení otce k přesvědčení o tom, že příchod nové matky je pro jejich dobro. Stejně tedy tak i ve skutečnosti to nemuselo být snadné, přesvědčit malé dcerky o tom, že „první“ maminka už nepřijde, a proto budou mít maminku

¹¹⁷ *Z let probuzení – Vzájemné dopisy Antonie Čelakovské (Bohuslavy Rajské) a Boženy Němcové (1844–1849)*. Praha 1873, s. 151.

¹¹⁸ *Z let probuzení – Listy F. L. Čelakovského a Bohuslavy Rajské (1844–1845)*. Praha 1872, s. 30.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 37–8.

¹²⁰ *Korespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského III*, vydal Fr. Bílý, Praha 1915, s. 233.

novou. Dostáváme se tedy opět k Macurovu záměru, tedy k tomu, že nelze vyvrátit ani to, ani ono rozpoložení obou děvčátek. Následující ukázkou z *Guvernantky* potvrzují předešlé úvahy: „*Stojím přemýšlivě. Děti stojí vedle nás. [...] Přikázal jsem dětem, aby šly také. Lidunce a Ludovice se nechtělo. Vymlouvaly se na bolení hlavy. Obě najednou. [...] Toninka se jich zastávala. Orodovala, aby zůstaly doma. Zalíbit se jim chtěla. Dodnes jim nadbíhá. Ale nepovolil jsem. Chtěl jsem, aby se přivítaly s Toninkou u matčina hrobu. Snad taky to, že Toninka promluvila v jejich prospěch, rozhodlo. Šly se hned na truc obléci. [...] Rty měly sevřené, holčiny. Zakrabacená čílka. Ladislávek nevzdoroval. Už u snídaně podal Tonince ruku.*“¹²¹

„*Dívanky se kousaly do rtů a taky Toninka pobledla, když jsme tenkrát kráčeli k rovu. [...] – Děti, řekl jsem slavnostně, – maminka je dole v zemi a dívá se na nás. Tou zelenou trávou a zeleným listím se dívá. Je šťastna, že tu nejsme sami, že je tu Toninka, když tu ona s námi být nemůže. Přeje si, abyste měli Toninku rádi, jako Toninka bude mít ráda vás. [...] Děti se dívaly do země. Jako by se chtěly prokoukat skrz hlínu, skrz prohnívající víko rakve. Neříkaly nic a já už taky nepromluvil. Toninka měla v očích slzy. Pohladila děvčata po vlasech. Obě měly vzdorně povystrčené bradičky, jako by se smluvily. Zvyknou si, pomyslel jsem si, všichni si zvykneme.*“¹²²

U Antonie je v *Guvernantce* zachována starostlivost a vřelá péče o děti. Jak je patrné z citované pasáže, chtěla se „nevlastním“ dětem zalíbit a dělala vše pro to, aby se jim zavděčila a byla jim dobrou matkou. Tak například hned v úvodní promluvě Antonie můžeme číst: „*Nahoře z věže nejdřív ze všeho pohlédnu dolů na děti. Abych viděla, že jsou v pořádku, že se nikam nerozeběhly. Ne, nerozeběhly. Dívanky se drží pohromadě v jednom hloučku. Ladislávek se rýpe opodál klacíkem v dlažbě.*“¹²³ Postupem času se tento postoj však také mění. Antonie má s Ladislavem své vlastní děti, nezáměrně tak dochází k tomu, že má k nim větší náklonnost, což je pochopitelné, i když se stále snaží být spravedlivá, jak plyne z citací uvedených níže. Poněvadž však nevidí odezvu, zejména od dcer Čelakovského, nemá už ani chuť se snažit osvojeným dětem vnucovat.

¹²¹ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 372–3.

¹²² Tamtéž, s. 374.

¹²³ Tamtéž, s. 362.

(d) Porovnávání Antonie s Marií, stále vzpomínky Františka

Ladislava na Marii

Tuto podkapitolu bych uvedla následující citací z *Guvernantky*: „*Vdovec má jen půlku srdce, říká se. Díval jsem se na kříž a na kámen před sebou a prosil jsem v duchu Marii, aby nežárlila. Tato žena tu teď bude s námi, oznamoval jsem. Ovšem taky se mnou bude. Ve dne i v noci. V noci na jediném loži. Spal jsem s ní tu noc po svatbě, přiznával jsem Marii. Dotýkal jsem se jejího těla. Snažil jsem se zachytit Toninčinu vůni, ale frňák jsem měl ucpaný rýmou.*“¹²⁴ Mariinu vůni však Čelakovský nezapomněl. Má pocit, že je stále přítomna v jeho domácnosti, i když Marie už je dva roky mrtva: „*Ještě jsem nezapomněl. Tu vůni. Nemohu zapomenout, říkal jsem si tenkrát v dubnu u jejího hrobu, když na mě dýchne pokaždé z šatníku, a také dnes, po dvou letech to Marii (stále tam dole) opakuji zas. Ano: už jsem poznal vůni té druhé ženy, už vím, že není jen obrázkem malovaným, ale stejně nemohu zapomenout. Ještě dnes stačí otevřít knihu, kterou jsi kdysi brala do ruky, Marie, a cítím tě. Stačí pootevřít některou zásuvku a vykročíš z ní a vzhlédneš.*“¹²⁵ Je tedy zřejmé, že i po dvou letech, když Čelakovský navštěvuje Mariin hrob, je z její smrti sklíčený, nevyrovnaný, vše mu ji připomíná. Čelakovský tedy stále, přestože je už ženatý s jinou ženou, myslí na svou první manželku Marii, která pro něho byla první láskou a matkou jeho prvních dětí. Má s ní spojeno vše v domácnosti, různé předměty a také ty nejintimnější chvíle. Proto také porovnává Antonii s Marií od nejintimnějších věcí až po běžný chod domácnosti, společně strávené chvíle. S Antonií navštěvuje stejná místa, která si oblíbil s Marií, s Antonií navštěvují společně také Silveria (Jana Evangelistu Purkyněho), jak to bylo zavedeno již s Marií. Tedy pro Františka Ladislava zůstává téměř vše identické kromě ženy. Antonie se však ocitá v cizím prostředí, v podstatě s cizím mužem, kterého sice cítila jako velkého českého básníka a vědce, nyní je ale jeho manželkou, je s ním tedy v bezprostředním kontaktu i v tom nejintimnějším smyslu slova a je nevlastní a posléze i vlastní matkou jeho dětí. I role manželky, matky a hospodyně je pro ni něčím novým.

Čelakovský jako by se zpovídá své mrtvé ženě, cítí se určitým způsobem provinile, i když cítit se provinile vůči mrtvé osobě nám dnes může připadat poněkud zvláštní, v té době, všeobecně věřící v posmrtnou existenci, je to ale pochopitelné. V duchu se Čelakovský Marii zpovídá i z nejintimnějších věcí, které však opět staví do kontrastu příliš reálného, jak jsme mohli vidět z citované pasáže („*ale frňák jsem měl ucpaný rýmou*“). Možná, že Čelakovský

¹²⁴ Tamtéž, s. 374.

¹²⁵ Tamtéž.

čeká nějakou zpětnou vazbu, odpověď od Marie ze záhrobí, jako racionalista však zároveň ví, že to není možné. Má výčitky svědomí kvůli Antonii, kdyby mu však Marie sdělila, že se nezlobí, že nežárí, že je ráda, že František není sám s dětmi, byl by klidnější a spokojenější.

Pochopitelně se tedy Čelakovský nemůže se ubránit porovnávání Té První a Té Druhé: „*Pěšky, abych Antonii seznámil s městem. Též abychom se proluftovali. Ostatně i s Marií jsme většinou chodívali pěšky.*“¹²⁶ Dále Čelakovský vyjadřuje např. svůj nesouhlas s tím, aby se mu Antonie prohrabovala v jeho osobních věcech, aby znala organizaci jeho pracovního stolu, a opět ji porovnává s Marií: „*Ale u Marie jsem se nemusel bát, že se mi bude probírat v papírech. Nikdy by ji to nenapadlo, drahouška. Jenomže Antonie? Když ji žádám, aby nechala mé hájemství na pokoji, usměje se na půl úst a obrací to v žert. [...] Myslí si, že je to tím cukrblikem vše vyřešeno, syčí to ve mně pod poklicí.*“¹²⁷ A dále také: „*Pili jsme pak beze slova kávu, jako skoro denně pijeme. Antonie si na kávu dlouho nedokázala zvyknout. Ale tak jsme ji vždycky pili společně s Marií, ještě když byla živa.*“¹²⁸ Ani v okamžiku, kdy už je Čelakovský na smrt nemocen, si neodpouští jízlivou poznámku vůči Antonii: „*Zdá se, že můj svět končí. Je podivné, že vyhasíná společně se světem Antonie. Jako by mě stahovala za sebou. To by si Marie netroufla.*“¹²⁹

I když toto srovnávání Čelakovský nedává najevo explicitně, v přímé řeči k Antonii, Antonie chápe a cítí určitou výčitku, jak je zřejmé např. už z jednou citované pasáže z *Guvernantky*: „*I František říkává, že utratím víc za domácnost, než se tu kdykoli předtím utratilo. Kdykoli předtím!!! Tak zaobaleně to říká, nevysloví Mariino jméno, nepochválí ji přímo.*“¹³⁰ Také Antoniiny myšlenky před nadcházející smrtí se nesou v ironickém tónu: „*Trochu mě utěšovalo, že až já tu nebudu, přijde po mně Ta Třetí, tak se tu střídáme, jako se střídají v domě služky, pomyslela jsem si.*“¹³¹ Postava Marie v *Guvernantce* tedy působí negativně, dalo by se říci, jak na Antonii, v podobě jejího preludu, tak také na Františka, který se nechce vzdát vzpomínky na ni, je v ní zajat a jí ovlivněn natolik, že Antonie v jistém smyslu „trpí“ svou rolí „Té Druhé“.

¹²⁶ Tamtéž, s. 373.

¹²⁷ Tamtéž, s. 394.

¹²⁸ Tamtéž, s. 456.

¹²⁹ Tamtéž, s. 539.

¹³⁰ Tamtéž, s. 410.

¹³¹ Tamtéž, s. 532.

(e) Žárlivost, výčitky, erotismy

Čelakovský v *Guvernance* žárlí především na mladého studenta Szyjkowského. Antonie totiž obdivuje jeho verše, jeho elegii, protože se shoduje s jejími romantickými ideály, což Čelakovský nedokáže přijmout. Antonie také složí u svého klavíru k jeho básni hudbu, melodii vyjadřující tragické, rozervanecké pocity jak Szyjkowského, tak její vlastní. V neposlední řadě si tajně půjčí peníze od svého švagra Staňka, aby je mohla dát Szyjkowskému na tisk jeho elegie.

Z vnitřních promluv Čelakovského je zřetelná jeho narůstající averze vůči manželce: „Nabažit se ho nemůže, básníka. K čemu potřebuje ty jeho veršíky vršíky zase olizovat.“¹³² Dále také: „I teď tiše zuřím, když vidím, jak mi uniká kamsi do světa slov, která jsem nevyslovil. Co na nich vidíš? Proč najednou takový interes o hosta? To se rozhoduje, má-li mu dát ke kafi zázvorky nebo mandlové věnečky?“¹³³

Také Marie, při jedné ze svých fiktivních návštěv, reaguje na Antoniino dopisování se Szyjkowským, samozřejmě v negativním smyslu, přiklání se na stranu Františka Ladislava: – *Básničky od pana studenta, říká ironicky a svírá rty. – To já si nikdy nedovolila přijímat básničky od studentů. Myslíš, že se to hodí?*“¹³⁴

Když Čelakovský zjistí, že Antonie vede korespondenci se Szyjkowským a že ten jí posílá svoje básně, je rozhořčen na nejvyšší míru a neodpouští si ve své samomluvě ironický tón: „Co si má co moje žena začínat se studenty. Leží jako na umření, já jsem pro ni vzduch, ale dopisy od pana Brkoslava Cucáka přijímá.“¹³⁵

Čelakovský se projevuje také jako intrikán. Nastraží totiž lest na Antonii a Szyjkowského, protože chce zjistit, jakou má nad Antonií moc. Ve svém semináři zadá studentům, aby napsali milostný list nějaké neznámé ženě s pozváním na schůzku. Na tomto dopise potom procvičují srovnávací gramatiku. List Szyjkowského nechá Čelakovský doručit Antonii. Sám pak čeká nedaleko smlouveného místa z dopisu pro fiktivní ženu, kterou se ovšem v případě Szyjkowského listu stala Čelakovského lstí Antonie, zda uvidí domnělé milence ruku v ruce: „Ale Antonie nepřišla. Zápasil ve mně dvojitý pocit. Cítil jsem podivné zklamání. Současně jsem si říkal, proč to zklamání přece. Vždyť Szyjkowski prohrál [...]. To, čeho jsem se bál, se nestalo.“¹³⁶ Za tuto svou lest se vzápětí stydí: „Připadal jsem si hloupě,

¹³² Tamtéž, s. 394.

¹³³ Tamtéž, s. 395.

¹³⁴ Tamtéž, s. 412.

¹³⁵ Tamtéž, s. 416.

¹³⁶ Tamtéž, s. 434.

pro tu nesmyslnou zkoušku. [...] Styděl jsem se za nedůvěru, kterou jsem projevil. Naštěstí jen před sebou samým. Ale přece jen projevil.“¹³⁷ I přesto, že se tedy František za svůj čin stydí, je trochu ješitně rád, že o tom nikdo jiný neví. Ovšem kromě Boha. Po cestě domů s Ním Čelakovský rozmlouvá a opět sám sebe ospravedlňuje: „*Ty, Pane, víš, řekl jsem omluvně s pohledem k temnícímu mrazivému nebi, že mě k tomu sama dohnala. Tím svým tajnůstkářstvím.*“¹³⁸

Postava Szyzkowského tedy narušuje domácí, rodinný klid Čelakovských, tedy spíše jen klid Františka Ladislava. Antonie je ráda, že její nudný a stereotypní život zpřijemňuje nějaké vzrušení. Že může v jistém smyslu naplňovat své romantické ideály, zčásti už ztracené, zaprvé v tajné spolupráci se Szyzkowským, v tajném obdivu jeho básní, za druhé také ve své vlastní elegii, jak jsme zmínili již výše.

Čelakovský má stále pochybnosti o tom, že je s ním Antonie šťastná, vzpomíná v negativním smyslu také na její předešlé nápadníky: „*To se jí stýská po těch mladících, kteří jí před lety v Praze obklopovali a vyprávěli jí o svých blouzněních? Mrzí ji, že se nakonec rozhodla pro vdovce? Pro službu jeho dětem? Byla to pro ni všechno jenom obět? Cítí se teď prostě obětovaná? O co tak asi skvělého přišla? O nekonečně únavné žvanění Amerlingovo? O Hroboňovo horování o božské duši Tater? O otrocké doprošování Johanna Manna?*“¹³⁹ Jsou zde vyslovena ona slůvka „služba“ a „obět“. Základní dvě otázky řešící opravdové pohnutky Antonie ke sňatku s Čelakovským. Vnímala svůj sňatek s Čelakovským jako určitou službu vlasti, na úkor nenaplnění svých vlastních ideálů? Na tuto otázku jsme se již pokusili odpovědět v předešlých kapitolách. Mimo jiné jsou v této pasáži „vtaženy na scénu“ postavy z prvního dílu tetralogie.

Čelakovský se dostává v zajetí svého podezření do nelehké, rozporuplné situace. Sám totiž odsuzoval, když se mu Antonie prohrabovala v jeho osobních věcech. Zanedlouho však dělá tajně to samé a bere z její zásuvky dopis od Szyzkowského, když Antonie spí. Nechápe, proč mu Antonie něco tají. „*Zdalipak mi o tom dopisu cekne. [...] Ale večer, když se probudila, neřekla zbla. Proč mi to tají? Zuřil jsem vskrytu, ale sám jsem také mlčel.*“¹⁴⁰ Připadá mu, že je k tomuto jednání donucen, na druhou stranu však není schopen se svou ženou rozumně komunikovat o problémech, které mají, o svých i jejích citech. Zde tedy vidíme neporozumění mužského a ženského světa. Muž je rozhněván, žena uzavřená do sebe,

¹³⁷ Tamtéž.

¹³⁸ Tamtéž, s. 434–5.

¹³⁹ Tamtéž, s. 429.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 418.

sní o svých ideálech – každý z nich tak něco očekává, ale nejspíš se nedočká, protože ani jeden není schopen kompromisu. V případě Antonie a Františka je to dáno také věkovým odstupem. Proti tomu se však v určitém okamžiku postava Čelakovského také ohrazuje: „*Ostatně jaké stáří! Copak je to nějaký věkový rozdíl? Také můj otec si bral ženu o sedmnáct let mladší. Rodinná tradice už málem.*“¹⁴¹ V další situaci si však také stěžuje, že přesto, že je Antonie o tolik let mladší, nedodává mu patřičnou energii a neovlivňuje ho svým mládím pozitivně: „*Místo abych vedle ní mládl, stárnu vedle ní.*“¹⁴² Kromě toho čas od času si také posteskne nad svými zdravotními problémy, trápí ho např. již zmíněné revma.

Dalším projevem žárlivosti, sobeckosti i mužské ješitnosti je to, že Čelakovský chce propustit jejich dosavadní služku, protože má pocit, že je s Antonií ve věci Szyzkowského spolčena: „*Zkusíme to s Gretchen, vypadá pořádnější, pečlivější, nebude na trucu. Mimo to se také dojemně usmívá, je mladičká a celá voňavá, když projde kolem.*“¹⁴³ Sám tedy snuje o nové služce erotické představy, hned vzápětí se však ospravedlňuje a svádí vše na Antonii: „*Vždyť i za to může Antonie, že se začínám ohlížet po děvečkách, říkal jsem si v duchu.*“¹⁴⁴ Jak už bylo naznačeno v předchozí kapitole, Čelakovského nevrlost a podráždění a také výčitky Antonii mohou být zaviněny i Čelakovského neutěšeným vnitřním stavem. Pociťuje nejspíš jistou nervozitu z toho, že má o tolik let mladší ženu, třebaže se v *Guvernantce* přesvědčuje, že se přece nejedná o příliš velký věkový rozdíl. Naproti tomu se zřejmě nepovažuje pro Antonii za fyzicky přitažlivého. Přesto však zůstává de facto smířen s tímto stavem. Opět tedy zjišťujeme, že postava Čelakovského se psychicky nikam nevyvíjí.

Přes všechnu tuto žárlivost, intriky, které Čelakovský na svou ženu nastražuje, se projevují také jeho mužské instinkty, touha po ženě, ženském těle. Ale ani přitom na svou žárlivost nezapomíná: „*Myslím na jedinou věc. Jak se chci přitisknout svým tělem k jejímu tělu. Vniknout svým tělem dovnitř jejího těla a na chvíli vstoupit mimo čas a prostor. Vím, že bych neměl, teď, když spí s ovázaným zápěstím. Ale chci to... Ani svíčku s sebou neberu. Snad abych mohl vdechovat stopy té prchavé vůně, kterou po sobě zanechává Gretchen. [...] Prodírám se do ní, je celá zavřená. Ani nevydechne, ani se nezachvěje. Žárlivě vzpomenu na Szyzkowského.*“¹⁴⁵ Na cestě z oslav 500. výročí vzniku pražské univerzity (založené 7. dubna 1348) zpět do Vratislavi Čelakovský v dostavníku přemýšlí o tom, že až přijede domů, s Antonií se pohádá a že bude spát sám. Přemýšlí o tom, že by vklouzl do pokoje Gretchen,

¹⁴¹ Tamtéž, s. 486.

¹⁴² Tamtéž, s. 460.

¹⁴³ Tamtéž, s. 418.

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 423–4.

jejich služby. Jediné, co ho na poměru s vlastní služkou děsí, je to, že kdyby byl přistižen, poškodilo by to jeho pověst profesora. Znervózňuje ho posléze i společnost žen v dostavníku a dává průchod své pruderii a misogynství: „*Je to nemravné to společné cestování mužů a žen. Zvláště v noci. Zakázat by se to mělo. Co na to církev? Kam všechny tak cestují? Proč nezůstanou na svém místě, i tak je na světě plno zmatku.*“¹⁴⁶

Dále Čelakovský Antonii vyčítá její stálou sklíčenost, má pocit, že není dostatečně optimistická a přizpůsobivá: „*Vypadala unaveně jako ztýraná kočka v kleci. Pozoruji už dávno, že si tu připadá jako vězněná. Jako bychom nebyli její domov, její rodina. [...] Ale ona je žena, musí být přece doma tam, kde je její muž, její děti, a od té doby, co se narodil Jaromír, i děti její vlastní krve. [...] Vlastně mi nejvíc vadí ta věčná výčitka, kterou z ní cítím. Jako bych já byl jejím žalárníkem. Co vlastně chce? Nerozumím jí. Raději ani nechci rozumět.*“¹⁴⁷

Čelakovský má pocit, že Antonie opravdu vnímá svou svatbu s ním jako určitou službu vlasti. Jako své poslání, se kterým ale sama není spokojena. On to vnímá, a proto také sám kritizuje její činnost a není s ní spokojen: „*Ani vařit neumí, preciózka. Při milování leží nznak se zavřenýma očima, mlčky a bez pohybu, jen tajné sny s poodhalenými kotníky jí táhnou hlavou.*“¹⁴⁸ Najdou se však zajisté i chvíle, kdy je cítit jistá lítost, soucit, trocha porozumění a starostlivost jak ze strany Františka, tak ze strany Antonie. Nemáme však pocit, že by k sobě manželé pociťovali vřelou lásku. Žijí spolu a vedle sebe, ale každý ve svém světě, nepřístupně, uzavřeně, odděleně.

Tuto kapitolu uzavřeme citací z Venturovy studie, kde je vztah Čelakovského a Rajske v Macurově románu definován jako vztah, „*který je kombinací složitých citů a sexuálního pudu*“.¹⁴⁹

5) Čelakovského činnost spisovatelská

V době, kdy se odehrává *Guvernantka*, má už Čelakovský za sebou téměř všechny své velké literární úspěchy – první Čelakovského sbírka *Smíšené básně* vyšla roku 1822, *Slovanské národní písně* vycházely v letech 1822–1827, *Literatura krkonošská* roku 1824, poté následoval roku 1829 *Ohlas písní ruských*, o deset let později vychází *Ohlas písní*

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 478.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 429.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 430.

¹⁴⁹ Ventura, D.: *Hravost v tetralogii Vladimíra Macury*. Tvar 2004, č. 10, edice Tvary, s. 16.

českých (1839), v roce 1837 bylo uveřejněno 50 Čelakovského epigramů pod názvem *Padesátka z mé tobolky*, satira *Patrní dopisové nepatrných osob* byla publikována roku 1830, sbírka *Růže stolistá* (původně pod názvem *Pomněnky vatavské*), věnovaná první manželce Marii, byla vytištěna roku 1840.

David Ventura píše ve své studii: „*O Čelakovském jako o historické postavě se nedozvídáme nic z jeho velkého básnického období, podstatné pro příběh je pouze jeho manželství s Rajskou.*“¹⁵⁰ Macurovy jde tedy hlavně o pohled do duše ženy a muže a problematiku jejich vzájemného vztahu.

Zaměříme se však nyní na Čelakovského *Mudrosloví*: „*V září r. 1851 vyšlo monumentální dílo Čelakovského Mudrosloví národu slovanského ve příslovích.*“¹⁵¹ Dalo by se tedy předpokládat, že se v *Guvernance* o tomto, v tu dobu vsutku monumentálním Čelakovském díle, Macura (prostřednictvím postavy Čelakovského samozřejmě) zmíní. *Mudrosloví* sice vychází pár měsíců před smrtí Čelakovského, ale jeho náročná příprava probíhala už dlouhou dobu předtím. Žádnou konkrétní zmínku však v *Guvernance* o práci na *Mudrosloví* nenalzáme, což je záležející, protože jinak je Čelakovský prezentován jako dosti samolibý ve vztahu k vlastní literární činnosti, zpravidla sám sebe jako básníka vyzdvihuje. V románu nacházíme odkazy na díla předešlá, např. na *Růži stolistou*, kterou Čelakovský sám pro sebe nazývá jako *Stolistka* nebo např. na *Tomana a lesní pannu* (jak ukážeme níže). O práci na *Mudrosloví* se však v *Guvernance* nedočítáme. Implicitně, z Čelakovského mluvy a vnitřních monologů je však patrné, že se Čelakovský práci na *Mudrosloví* věnuje a také že ho ovlivňuje i v běžném životě, protože jistá přísloví a pořekadla se v *Guvernance* objevují. Zajímavé je však to, že to jsou přísloví pořekadla spíše novodobějšího rázu, u kterých je Macurou dodržena pouze jistá forma, styl a slovosled. Tyto prostředky pak navozují „atmosféru“ přísloví, ale v *Mudrosloví* tato přísloví nenalzáme. Nejsou to tedy přísloví původní, publikovaná Čelakovským, ale opět jen určité Macurovo dokreslení Čelakovského povahy. Vystihuje tak práci na velkém díle, která se odráží i v běžném životě spisovatelově, který v běžné situaci použije idiomatické rčení či přísloví jako určité vystihnutí dané situace. Pro ilustraci uvádím několik příkladů pořekadel objevujících se v *Guvernance*:

„*Podle starého zvyku. Který je arci železná košile. [...] Špatný dům bývá, kde kohout mlčí a slepice zpívá.*“¹⁵² Dále: „*Vždyť i na dobré švestce pouchr roste.*“¹⁵³ Při jednání se

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 24.

¹⁵¹ Závodský, A.: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich, Praha 1982, s. 488.

¹⁵² Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 477.

¹⁵³ Tamtéž, s. 508.

Lvem hrabětem Thunem se Čelakovskému honí hlavou: „*Bez opatrnosti i moudrost slepá. Opatrného sám Bůh opatruje. Obezřetného koně litá zvěř neroztrhá.*“¹⁵⁴ O Josefu Václavu Fričovi ml., kterého nemá příliš v lásce, říká Čelakovský v *Guvernantce* mimo jiné: „*A to se říká, že z dobrých kořenů dobré větve.*“¹⁵⁵ Stejně tak další přísloví míří na Friče: „*Kámen, který se kutálí, mechem neobroste.*“¹⁵⁶ Ve vztahu k mladému bouřliváckému „Pepimu“ Fričovi nevidí Čelakovský žádnou perspektivu, tudíž nemá žádnou snahu a chuť se k němu příbuzensky hlásit: „*Rozšlápnuté lejno horlivěji smrdí.*“¹⁵⁷ Ve spojitosti s Antoniinou nešikovností při rozbití hrnečku Čelakovský praví: „*Střepy znamenají štěstí. Nebo obě ruce levé.*“¹⁵⁸ Z tohoto pořekadla použitého v konkrétní situaci opět není zřejmé, zda Čelakovský Antonii spíše haní, nebo spíše chválí. Nejpravděpodobnější je však to, že Čelakovský nepronáší toto pořekadlo s nějakým záměrem vystihnout Antoniinu nešikovnost, prostě si jen spojil danou situaci s daným pořekadlem, neboť to byl obor, kterému věnoval svou pozornost.

V okamžiku, kdy se Čelakovský stává mimo jiné své povinnosti také členem komise pro ocenění nejlepších českých dramát, má pocit, že je už příliš vytížený, ale zároveň mu to dělá dobře: „*Tisíckrát nic tahouna umučilo.*“¹⁵⁹ Ohledně svého stavu vdovce říká Čelakovský: „*Vdovec má jen půlku srdce, říká se.*“¹⁶⁰ Dále v souvislosti se studem nad lstí s dopisem, kterou připravil na Antonii: „*Srdce svého nejez, říkává se přece.*“¹⁶¹ Nebo například: „*Bůh dá, i do okénka podá.*“¹⁶²

Další oblastí básnictví, které se Čelakovský v této době věnuje, a to na základě svého kladného vztahu k rostlinopisu, jsou květinové epigramy. Většinu svých květinových epigramů napsal Čelakovský od roku 1846 do roku 1852, tedy do své smrti. Valná část těchto epigramů byla věnována Antonii Rajské-Čelakovské, ale také aktuálním tématům politickým apod. „*Květinové epigramy odrážejí ideovou příslušnost svého autora k měšťanstvu. Nebojí se napadnout cizopasný život šlechty, [...] zrcadlí přísnost jeho mravních názorů, podložených vírou v Boha, jeho vypjatý český nacionalismus a neochvějnou důvěru v moc Slovanstva, biedermeiersky omezený pohled na ženu, oslavu panenství, didaktičnost, úsměvnost i satirický*

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 521.

¹⁵⁵ Tamtéž, s. 510.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 506.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 508.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 509.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 512.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 374.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 434.

¹⁶² Tamtéž, s. 487.

spár, ale na druhé straně také usedlého, věkem zmoudřelého tatíka, který se dívá na mládež s pohrdáním. ¹⁶³

Při oslavě svých padesátin v *Guvernantce* Čelakovský přemítá o tom, co již dokázal. Lze vidět paralelu s dílem *Padesátka z mé tobolky*: „*Když to tak zpětně sumarizuji a při příležitosti padesátky se to patří, říkám si: snad jsem taky cosi dokázal za to půlstoletí, které mi zatím bylo dáno. I v tom se skrývá víceméně hřejivý pocit. Pár desítek básní, které zůstanou ozdobou našeho písemnictví.*“ ¹⁶⁴

Čelakovský své vlastní dílo chválí, porovnává se s romantiky, které samozřejmě neuznává, tím pádem, jako protiváhu, vyzdvihuje sám sebe, a to hlavně ve smyslu původnosti: „*Žádné byronské blátíčko obletované bludičkami. Všechno skrz naskrz původní. Nic opsaného z Herdera či z Richtera. Toman a Lesní panna – což to není naše vlastní tragédie vášně v baladické formě? Kde můžete číst u nás co lepšího? Nebo moje milovaná Stolístka? Kniha erotická i filozofická. Případně epigramy. Nejsou snad dosti klasické? [...] A navrch sbírka přísloví... Výbor písní slovanských...*“ ¹⁶⁵

Dále v *Guvernantce* mluví také o svých překladech: „*Sám Scott osobně mi za ten překlad* ¹⁶⁶ *poděkoval, dodnes jeho list pečlivě uchovávám.*“ ¹⁶⁷ V monografii A. Závodského se o tomto překladu dočítáme, že W. Scott Čelakovskému „*[...] odpověděl dopisem z 19. dubna 1828. Cítí se prý poctěn překladem; Čelakovský věnoval dílu více úcty, nežli on, autor, očekával. Scott však nezná český jazyk a kniha mu zůstává zamčenou, nicméně pocity vděčnosti trvají stejné.*“ ¹⁶⁸

Čelakovský nevynikal pouze tvorbou svých satirických a výstižných květinových epigramů, národních zpěvů a básní a svými překlady, ale také v činnosti kritické. Jeho činnost kritickou výstižně charakterizuje A. Závodský ve své monografii: „*Pro literárněkritickou praxi, pro psaní vyspělé kritiky měl Čelakovský nejlepší předpoklady. Byl neobyčejně sčtělý a sledoval horlivě dění jak v naší, tak v zahraniční literatuře. Vynikal jemným smyslem pro myšlenku a výstavbu slovesného díla, darem ostrého rozboru, schopností domýšlet to, co posuzovaný autor toliko naznačil nebo co nedotvořil. Nechyběl mu ani nezbytný předpoklad každého kritika – zásadovost a nebojácnost.*“ ¹⁶⁹ Jeho pole působnosti v oblasti literatury bylo

¹⁶³ Závodský, A.: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich, Praha 1982, s. 503.

¹⁶⁴ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 486.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 487.

¹⁶⁶ Překlad Scottovy *Panny jezerní*.

¹⁶⁷ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 487.

¹⁶⁸ Závodský, A.: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich, Praha 1982, s. 138.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 143.

tedy široké, byl činný, zajímal se o aktuální literární informace a byl schopen jak důkladné analýzy děl svých současníků, tak tvorby vlastní díla.

6) Čelakovského činnost pedagogická a veřejná

(a) Situace na univerzitě ve Vratislavi

Na počátku svého působení na vratislavské univerzitě, tedy od 7. května 1842, tzn. ještě za života své první manželky Marie, je Čelakovský ze svého nového povolání v rozpacích, jak také píše brzy po svém příjezdu Palackému: „*V jakém trapném rozpoložení se tu nalézám, ztíží sobě představití můžete. Že jsem zde do zcela jiného cizího, německého živlu přenešen, bylo by ještě to nejmenší; ale jsou ještě jiné příčiny, které mi zdejší život zhořčují, a zhořčovati budou. [...] znamenal jsem hned dosti zřetelně, že jim jakožto profesor slov. jazyku nejsem vítaným hostem, alebrž proti vůli jejich ode vlády zdejší fakultě vnuceným.*“¹⁷⁰ Čelakovský tedy na vratislavské univerzitě vyučuje srovnávací mluvnici hlavních slovanských jazyků, a to „*vždy v úterý, čtvrtek a pátek mezi desátou a jedenáctou dopoledne.*“¹⁷¹ Není však se stavem na univerzitě spokojen, hlavně se zájmem ze strany studentů: „*Při první přednášce měl Čelakovský pět posluchačů. Po třech letech dosáhl jejich počet čísla patnáct. Převážně to byli Poláci; někteří z nich žehrali na to, že profesor není Polák.*“¹⁷² V korespondenci, ve stejném, již zmíněném, dopise Palackému, se dočítáme následující: „*[...] naprosto žádné pole pro mé působení se neotvírá. Toť tak zlé, že jsem se toho ani ve snách nenadál. Začal jsem čtení – při první hodině byli všeho všudy čtyři Poláčkové přítomni, a odtud počet posluchačův mezi 3–5 se střídá.*“¹⁷³

I v *Guvernantce* se Čelakovský cítí svými studenty nedoceněn, nejsou mu snad za jeho činnost a snahy vděční? Necítí z jejich strany dostatečnou úctu: „*Jsou tak zabráni do hovoru, že mě nejdřív ani nepostrěhnou. To je snad mám pozdravit první? Nekňubové.*“¹⁷⁴ Dále se v *Guvernantce* zmiňuje o látce, kterou se studenty probírá: „*Když vyprávím na semináři o českých literátech, rekomenduji jim především velkého Kollára, jeho nesrovnatelnou Slávy*

¹⁷⁰ *Korespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského III*, vydal Fr. Bílý, Praha 1915, s. 19.

¹⁷¹ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hyněk, s.r.o., Praha 1999, s. 511.

¹⁷² Závodský, A.: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich, Praha 1982, s. 482.

¹⁷³ *Korespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského III*, vydal Fr. Bílý, Praha 1915, s. 19.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 389.

dceru, ovšem. I když osobně to její poslední znění, přeplácané učeností a filologizováním dvakrát v lásce nemám.“¹⁷⁵

Když Čelakovský v *Guvernance* přednáší svým studentům o slovanské říši, je znát jeho zaujatost, snaží se vystihnout velkolepost a slávu slovanské říše, vštípit tak svým studentům vlastenecké cítění ve všeslovanském smyslu: „*Hovořím o tom, že dokonale znát jednu nebo dvě slovanské řeči dovolí každému domluvit se s tím velikým nesmírným světem, jenž svou šíří i rozlohou předčí Arábii. Hovořím ovšem německy, protože bych se s těmi svými Poláčky jinak domluvit neuměl. Česká řeč jim připadá komická. [...] Ovšem jsme konečně v Prusku a patří se vést univerzitní přednášky v řeči Goetha a Schillera.*“¹⁷⁶

„*V květnu r. 1847 jmenovala pražská univerzita Čelakovského společně s Purkyněm, Šafaříkem a Kollárem čestným doktorem. Již tehdy byl by se rád vrátil do Prahy.*“¹⁷⁷ Tuto zprávu sděluje Čelakovskému v *Guvernance* Lev hrabě Thun a Čelakovský reaguje takto: „*Nejsem zrovna ve špatné společnosti. Nemohu zapřít, že mě ta zpráva potěšila.*“¹⁷⁸ Na univerzitu v Praze je však Čelakovský přijat až v roce 1849. „*Přání vrátit se zpět do vlasti mělo se Čelakovskému splnit počátkem srpna r. 1849. Rakouská vláda začala reformovat studia na veřejných školách. Založila také stolicí slavistiky na pražské univerzitě. Když Šafařík profesuru odmítl, byl ustanoven Čelakovský.*“¹⁷⁹

V *Guvernance* tedy nadchází rozloučení se studenty a kolegy na vratislavské univerzitě. Čelakovský je dojat, bohužel to však vyznívá jednostranně. Daruje svým studentům výtisky svých knih s dedikacemi: „*Byl jsem v té chvíli víc dojat než oni, zdálo se mi dokonce, že se ani příliš nesnaží předstírat zklamání, ale nakonec jsem každému dal přece jen po knížce svých Spisů básnických s příslušnou dedikací.*“¹⁸⁰ Kromě rozloučení se studenty a kolegy z univerzity se Čelakovský loučí také s městem, které mu nepřineslo v jeho životě mnoho dobrého, s Vratislaví. Není se čemu divit, že má pocit, že se mu nebude stýskat: „*Nijak zvlášť nám to město k srdci nepřiřostlo, [...]*“¹⁸¹ Přesto společně s Antoníí naposledy navštěvují svá oblíbená místa, aby se s nimi rozloučili. Čelakovský pociťuje pouze výčitky, že ve Vratislavi navždy zanechá svou první manželku Marii (a také svou malou zemřelou dcerku

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 392.

¹⁷⁶ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 390–1.

¹⁷⁷ Závodský, A.: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich, Praha 1982, s. 483.

¹⁷⁸ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 423.

¹⁷⁹ Závodský, A.: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich, Praha 1982, s. 486.

¹⁸⁰ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 495.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 496.

Hedviku, o které se však v této promluvě nezmiňuje) na zdejších hřbitově: „Cítil jsem se provinile, že jsem Marii zavlekl až sem a že ji tady nechávám. Sotva se za ní někdy vrátím.“¹⁸²

(b) Čelakovského práce na čítankách pro gymnázia

„Zásluhou Lva Thuna byli o zpracování prvních oficiálních českých čítanek požádáni Karel Alois Vinařický (pro školy obecné) a František Ladislav Čelakovský (pro gymnasia). Oba měli k té práci literární i pedagogický předpoklad, navíc pracovitost a vědomí zodpovědnosti k národu; proto už v jejich osobnostech byla a priori naděje na úspěch,“ sděluje ve své monografii Artur Závodský.¹⁸³

V *Guvernantce* je tedy Čelakovskému, stejně jako tomu bylo ve skutečnosti, svěřena Lvem hrabětem Thunem, jenž v letech 1849–1860 působil jako rakouský ministr vyučování a kultu, práce na čítankách pro gymnázia: „Čítanky. Myslel jsem, že to bude jednoduché, ale čím víc se tím zabývám, tím víc se mi zdá všechno složitější. Chci, aby to byly poctivé učebnice. Aby ukazovaly starobylost naší literatury i její dnešní životaschopnost.“¹⁸⁴

V práci na čítankách se projevuje Čelakovského náhled na současný stav české literatury, jeho požadavky a nároky na soudobou literaturu. Tvorbou čítanek se tak sám účastní procesu, kterým může tento stav zlepšit. Ministr Lev Thun zpočátku kritizuje Čelakovského práci, má stále výhrady: „Probírali jsme stránku po stránce a já se nestačil divit, co všechno v té naší krotké literatuře české je nebezpečně výbušné.“¹⁸⁵ V monografii Artura Závodského čteme ohledně čítanek následující konstatování: „Jak dosvědčuje korespondence Thun – Čelakovský, bojoval sestavovatel s ministerstvem a hájil vybrané ukázky, posléze však musil některé navržené ukázky vypustit z důvodů politických, teologických nebo přímo výchovných.“¹⁸⁶ Čelakovský vedl „polemiky s hr. Thunem, který v nevděčné funkci cenzora škrtil nejednu ukázkou z české i cizí literatury. [...] Nejpočetnější skupiny tvořily ukázky vypuštěné z důvodů politických, hlavně ty, v nichž bylo cítit ‚projevy nevole vůči německví‘, protože mohou vést k ‚vzájemné podrážděnosti‘. [...] Pro likvidaci

¹⁸² Tamtéž, s. 498.

¹⁸³ Mayer, Vladimír: *K. A. Vinařický a Fr. L. Čelakovský jako autoři školních čítanek*. Český jazyk a literatura 1969–70, s. 64.

¹⁸⁴ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 511.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 528–9.

¹⁸⁶ Závodský, A.: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich, Praha 1982, s. 488.

*jiných mluvily speciální důvody politicko-teologické. [...] Méně početnou skupinu vytvářejí texty vyloučené z důvodů výchovných.*¹⁸⁷

Přes veškerou kritiku a nutné výpustky „Čelakovský prokázal ve svých čítankách znamenité znalosti naší literatury i svůj pedagogický dar (v duchu Komenského postupoval od známého k neznámému, od jednoduchého ke složitému).“¹⁸⁸ Není tedy divu, že koncepce Čelakovského čítanek „v zásadě vydržela po celou dobu existence gymnázií do roku 1948, tedy téměř sto let“.¹⁸⁹ Přestože byly Čelakovského čítanky vystřídány krátce po jeho smrti čítankami Jirečkovými, později Truhlářovými, „metodologické pojetí čítanek zůstalo neměnné, obsahově a myšlenkově však bylo daleko konzervativnější, strnulější, ovšem více odpovídalo dobovým postulátům bachovské dekády“.¹⁹⁰

(c) Otázky českého pravopisu v *Guvernantce*

V letech, kdy se odehrává *Guvernantka*, probíhá také v českém pravopise spor o to, zda psát jednoduché české *v*, místo německého dvojitého *w*, a také český diftong *ou*, místo německého diftongu *au*. V roce 1842 proběhla změna, kdy se místo *j* začalo psát dlouhé *í*. To Macura v *Guvernantce* respektuje a reflektuje na základě vlastní znalosti a poučenosti o této problematice. Na obálce prvního vydání Čelakovského *Ohlasu písní ruských* z roku 1829 ovšem ještě čteme: *Ohlas pjsnj ruských od Fr. Lad. Čelakowského, w Praze 1829. Pjsmem Pospjšilowým.*¹⁹¹

Změny českého pravopisu, o něž v této době Čelakovský a další národní buditelé usilovali, byly prosazeny až v roce 1849. V *Guvernantce* je patrné, že tato otázka nenechává Čelakovského chladným. Tak můžeme v Čelakovského promluvách najít např. tyto výroky: „*K čemu je třeba dobré držet se toho zdvojeného německého w, nač je my Češi potřebujeme? K čemu je nám dobré nemotorné au místo prostého a jednoduchého ou, máme si je snad nechat jako vzpomínku na léta útlaku a tyranie, jako poslední wejškrabek švábštiny?*“¹⁹² Čelakovský si klade řečnické otázky, je zřejmé jeho rozhořčení, zanícení pro tento aktuální problém: „*Tomu všemu chce muzejní sbor vzdorovat? Ve jménu čeho tak asi? Ve jménu*

¹⁸⁷ Mayer, V.: *K. A. Vinařický a Fr. L. Čelakovský jako autoři školních čítanek*. Český jazyk a literatura 1969–70, s. 68.

¹⁸⁸ Závodský, A.: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich, Praha 1982, s. 488.

¹⁸⁹ Mayer, V.: *K. A. Vinařický a Fr. L. Čelakovský jako autoři školních čítanek*. Český jazyk a literatura 1969–70, s. 69.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 70.

¹⁹¹ Závodský, A.: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich, Praha 1982, obrazová příloha.

¹⁹² Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 455.

*starých pořádků? Ve jménu pohodlí? Malé zodpovědnosti? Dá nás snad do klatby? Bude odmítat naše spisy? Wymítat naši pravdu swau prawdau?*¹⁹³

Čelakovský svými názory ovlivňuje samozřejmě také členy rodiny. Když např. se svým nejstarším synem pracuje na herbáři, poručí mu, aby přepsal štítky k rostlinám a říká: *„Kladu mu ještě na srdce, aby už zanechal toho hloupého dvojitého německého w a toho kňouravého au a psal jednoduše a prostě v a ou, jak to co nevidět v Praze vybojujeme.*¹⁹⁴

V *Guvernantce* je také zmínka o tom, že tyto pravopisné zásady řešil Čelakovský i přes korespondenční styk: *„Psal jsem Palackému, že jeho lpění na posledních přežitcích minulosti, které ještě hyzdí české zásady pravopisné, je bláhové. Zpátečnické. Nijak přece sám nemiluji přemrštěnost, člověk má stát na nohou, a nikoliv na hlavě, voda má téci říčním korytem, a nikoliv hlavní třídou měst.*¹⁹⁵ Čelakovský skutečně vedl prostřednictvím dopisů s Palackým spor, vyčítal mu v této věci jeho zpátečnický názor. Palacký se potom na nějaký čas v korespondenci odmlčel. Když však Čelakovskému po delší době odepsal, své názory stále hájil. V *Guvernantce* se o Čelakovského postoji k situaci českého pravopisu také dočítáme: *„Sám jsem si musel zvykat, než jsem se naučil psát jednoduché v ve svém jménu a přijmení. Ovšemže. Mnohokrát jsem se musel podepsat tím novám způsobem, abych přivykl. Ale jde to a cítím, jak je to snazší, jednodušší a také poctivější. Bez toho dvojitého w a neustálého aukání je teď česká dobropisemnost jaksi klasičtější, jako bychom stáli zase o krůček blíže starým Řekům a Římanům. Bez toho dvojitého w se dýchá svobodněji.*¹⁹⁶

Pro zdůraznění Macura používá také expresivitu psaného projevu, je tedy akcentována i jeho grafická stránka.¹⁹⁷ Macura píše na daných místech v promluvách Čelakovského *w a au* (*wejškrabek, swau prawdau, ...*), aby zdůraznil absurditu lpění na této ortografii (tedy alespoň pro ty, kteří zastávali názor, aby se psalo česky, čemuž postava Čelakovského odpovídá). Macura zdůrazňuje grafickou stránku záměrně, aby se čtenář mohl lépe vžít do situace před více než sto lety, do doby, kdy vedl český národ boj o národní jazyk a literaturu a vůbec o vlastní existenci. Macura tedy chce, aby jeho text působil také svým vzezřením autenticky.

V době, kdy je tato otázka pro Čelakovského v *Guvernantce* aktuální, Antonie porodí jejich druhé dítě, syna Bohuslava. Narození svého potomka vnímá František Ladislav tak, že se rodí do nového, lepšího světa, a to právě proto, že věří v uznání změn v českém pravopise, jejichž je zastáncem: *„To pro tebe, řekl jsem v duchu onomu chlapci, teď snováme nový svět.*

¹⁹³ Tamtéž, s. 455.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 445.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 454.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 455

¹⁹⁷ Stejný prvek můžeme najít např. u K. Čapka ve *Válce s mloky*.

Svět jednodušší a prostší, svět bez zdvojených w a bez kvílivých au. Pomyslel jsem si to arci nikoliv bez ironie, protože vím, jak jsou ty změny jen malým kaménkem ve veliké stavbě, ale přesto, vím: jsou důležité. Neboť velké stavby bývají z malých kamínků. ¹⁹⁸

Dalo by se říci, že v tuto chvíli Čelakovský zjednodušuje svět na stránku pravopisu, která se mu zdá v tu chvíli nejspíš mnohem principiálnější a komplikovanější nežli sám život, nežli revoluce otřásající tehdy evropským kontinentem. Vše vztahuje na pravopis, nejen narození svého syna, ale také při jeho křtinách stále přemýšlí o stránce pravopisné ve vztahu k novému životu: „*Pozoroval jsem nejmladšího syna, jeho vyděšenou tvář. Je to tak pokaždé, pokaždé to tak bylo. Děti, které přicházejí na náš svět jsou vyděšené z našich zvyků. Z našich krutých obřadů. Zraňují se o naše hranatá písmena.*“ ¹⁹⁹ Jakoby svým zapálením a chutí bojovat alespoň za český pravopis Čelakovský omlouval a obhajoval svou zbabělost v boji a revoltě v oblastech jiných, jak uvidíme v kapitole následující.

(d) Slovanský sjezd v Praze

Slovanský sjezd se konal v Praze 2.–12. června 1848. Předsedal mu František Palacký a za cíl sjezdu bylo stanoveno sjednocení všech slovanských národů v Rakouské říši – hlavními idejemi, o něž se sjezd, opíral byla idea austroslavismu a v jisté míře též panslavismu, které měly čelit germanizačnímu útlaku Slovanů.

Čelakovský v *Guvernantce* vyslovuje své stanovisko ke Slovanskému sjezdu, hovoří o Bakuninovi, ²⁰⁰ ospravedlňuje svou neúčast, své odmítnutí přijet do Prahy a předsedat tomuto sjezdu: „*Převrací se mi žaludek z těch povykujících zástupů na náměstí, z celé té slavné demokratické verbeže. Smrdí jim z huby i ze srdce. Těm korohlodům. Achich ouvej. Toho křiku do ohluchnutí. Toho mávání prapory. Toho fanfrnění. Toho řečňování! Jeden šije – druhý párá. Huby – jako trdlice.*“ ²⁰¹

Dále také: „*Žiji tady v Prusku a nemám chuť dělat naschvály. Od počátku jsem se zařekl, že nikam nepojedu. Pokud se ten bláznivý podnik vůbec uskuteční. Ne že bych neviděl rád Prahu nebo Strakonice. Jenomže kdo ví, jestli tam v Čechách zůstal kámen na kameni. [...] Věřím, že důležité změny je možné dělat tiše. Bez kraválů a kočičin. [...] Kruček za kručkem je třeba postupovat. Směr je důležitý, nikoli fanfarónství. Ne, rozhodně se na Slovanský sjezd nevypravím, sejde-li se. K čemu by to bylo. Tady mezi Němci ve Vratislavi si*

¹⁹⁸ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 456–7.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 458.

²⁰⁰ Michail Alexandrovič Bakunin (1814–1876), ruský anarchista a revolucionář.

²⁰¹ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 454.

*budu hrát na slovanskou politiku?! Když je to tolik dráždí? [...] Ovšem i Antonie si myslí, že bych měl do Prahy jet. [...] Pořád to její dávné snění, horkokrevné snění o mladých horkokrevných mužích, kteří mají stejné horkokrevné sny jako ona. [...]*²⁰²

Z této ukázky vidíme, že Čelakovský je sice ve Vratislavi nerad, cítí se tam jako ve vyhnanství, není ani příliš spokojen s účastí studentů na jeho přednáškách atp. Když se ale jedná o něco, co je mu proti srsti, bere svůj život ve Vratislavi závažně a nechce být s nikým v rozporu, dráždit Němce, projevuje se tak opět jeho konzervativní a loajální povaha. Najednou Čelakovský vnímá Vratislav nikoli jako vyhnanství, ale jako bezpečný úkryt a útočiště.

Také Antonie se snaží přemluvit Čelakovského, aby na sněm jel. On to však vnímá negativně, jako projev jejího stále ještě jím neumrtveného romantického ducha v revolučním slova smyslu. „*Asi jsem opravdu chtěla, aby František Ladislav seděl mezi ostatními a oči mu zářily, aby i on hovořil od řečnického pultu a rozkládal pažemi. Přála jsem si, aby byl opět Básníkem, aby byl věštcem, bojovníkem.*“²⁰³

Do Prahy chce jet Čelakovský na zmíněné již oslavy 500. výročí založení pražské univerzity na podzim, účast na Slovanském sjezdu však odmítá: „*Klidně si to sněmování odpustím, stejně bych měl být v Praze na podzim na oslavách univerzity. Při takové paradě bych neměl chybět. Jako publicus ordinarius designatus ve Vratislavi. Pokud nám ovšem pan Bakunin a spol. neudělá z celé Evropy kůlničku na dříví.*“²⁰⁴

Při návštěvě Prahy mu všichni známí vyprávějí o barikádách a ukazují památná místa, popisují, kde se co stalo, atd.: „*Skoro jsem v tom cítil výčitku. Ostatně každý kámen, který se mi pohnul v dlažbě pod nohou, jsem podezřívával z vyčítání. Připadalo mi, že naznačuje, že on byl na barikádě. On ano. Zatímco já zůstal v Prusku a odmítl přijet na tu všeslovanskou breptandu. Každý důlek po kulce ve zdi Muzea se ptal: a kdes byl ty, profesůrku? Botanizoval jsi v Grossmasselwitz nebo v Kleinmasselwitz nebo v Popelwitz?*“²⁰⁵ Čelakovský vnímá místa a ulice v Praze jako němé svědky revolučních událostí v Praze, kteří mu vyčítají, že se nezúčastnil Slovanského sjezdu, aby pomohl české věci: „*Málem i ty očazené zdi Staroměstských mlýnů se ke mně dotčeně otáčely zády. Všechno to pražské holedbání mi připadalo urážlivě významné*“²⁰⁶ Čelakovský je však přesvědčen o správnosti svého chování,

²⁰² Tamtéž, s. 459-60.

²⁰³ Tamtéž, s. 466.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 461.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 473.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 473.

opět ospravedlňuje sám sebe před sebou samým. A před Bohem? „*Měl jsem se snad stydět, že jsem u toho zmatku chyběl? Že mi přitom neproděravěli kabát? Nebo nedejbůh srdce?*“²⁰⁷

7) V čem je Macurovo zpracování soužití Františka Ladislava Čelakovského a Antonie Reissové (Bohuslavy Rajské) beletristické?

Vladimír Macura přistupoval ke své tvorbě teoretické i beletristické velmi zodpovědně. Studium dobových pramenů a reálií je pro teoretickou práci a nová východiska vědeckého poznání jistě nezbytné. Macura však používá de facto stejnou metodu i ve své tvorbě beletristické s tím rozdílem, že ve svých beletristických pracích, přestože vychází z historických zdrojů a jsou použity osudy historických postav jako reálný předobraz, historický čas a dějinné události jako zdroj pro časoprostor díla, zbývají prozaikovi prázdná místa, která vyplňuje, doplňuje fiktivními událostmi, což mu umožňuje právě jeho dokonalá znalost doby. To dokazuje i následující výrok samotného autora: „*Snažím se, aby se texty mých beletristických knih faktograficky nedaly vyvrátit – aby dotčená fakta byla spolehlivá. Aby se z dostupných pramenů nedalo vykutat tvrzení, které by vyloučilo to, co se o tehdejších lidech, jejich životě, reáliích, jež je obklopovaly, ve fiktivním příběhu říká.*“²⁰⁸ A dále také: „*Fascinuje mě možnost psát fiktivní příběh, vymyšlený příběh v mezerách mezi dokumenty... Chtěl bych psát tak, aby vše, co známe z dokumentů, vytvářelo pevnou kostru, kterou jen drobným pootočením, mírným dotvořením mohu změnit tak, aby sdělila to, co mám na srdci. Říkám tomu sám pro sebe technika samorostu. Přijímám prostě daný historický materiál, a tam, kde bohyně Klio není ve střehu, nenápadně zasáhnu.*“²⁰⁹

V případě *Guvernantky* nazíráme prostřednictvím střídajícího se mužského a ženského partu na fungování vztahů mezi mužem a ženou přibližně v půli 19. století. To, že se jedná o dvě význačné osobnosti českého kulturního života té doby, nestaví však Macura do popředí: „*Víte, neměl jsem nejmenší chuť psát životopisný román o velkém českém básníku a jeho*

²⁰⁷ Tamtéž, s. 474.

²⁰⁸ Janoušek, Pavel: *Macura, Rajská, Čelakovský a Vratislav (O genezi prózy Guvernantka, studie takřka pozitivistická)*. Česká literatura 2003, č. 5, s. 549.

²⁰⁹ *Rád měním kůže* (přepis rozhlasového rozhovoru s V. Macurou), L. Machala a J. Sulovský. Aluze 1998, č. 2–3, s. 53.

*fascinující ženě. Nechtěl jsem napsat obrázek, jak tenkrát žili.*²¹⁰ Zároveň však chtěl „vytvořit příběh možný, který nebude v rozporu s historickými fakty“.²¹¹ Proto ještě před napsáním tetralogie *Ten, který bude*, podnikl Macura rozsáhlé, důkladné, detailní studium o životě 19. století. V tom spočívá ona zmíněná zodpovědnost. Zabýval se především rodinným životem v 19. století, vztahem muže a ženy, výchovou dětí atp. Nechyběly mu znalosti dobových reálií včetně vybavení měšťanské domácnosti, nábytkem počínaje a postavením služebnictva konče. „Mne začala přitahovat každodennost devatenáctého století, propadl jsem víře, že právě na tenké hraně mezi literaturou, každodenním životem a teoretickým modelem je jakýsi prostor, kde se věci dost pozoruhodně propojují,“ říká Macura.²¹²

Navštívil také Vratislav, aby i prostředí, kam svůj příběh zasadil, bylo naprosto věrohodné, aby si ověřil do posledního detailu vše, o čem se chtěl třeba jen zmínit. Zabýval se také studiem názvů ulic i domů. Jako sémiotik nepoužívá lokální názvy ani vlastní jména svých postav náhodně, ale vždy s jistým záměrem, vždy je za tím něco víc, než pouhé pojmenování. Že proces pojmenování postav u Macury není náhodný, dokazuje následující citace: „Když by se to četlo pod lupou, našla bys třeba v *Informátorovi* i vojáky sovětské posádky z doby posrpnové, jak čučí zpoza plotu na děje obrozenské. A moje kamarády na barikádách roku 1848 [...].“²¹³

V Macurových románech zobrazujících život 19. století nejspíše v jeho nejzajímavější, nejbouřlivější, nejdramatičtější části, najdeme množství odkazů na Macurovu současnost. I v tom je jeho zpracování beletristické, dalo by se říci postmoderní – ovšem v kombinaci ??? Mystifikace, jež Macura vůči svým čtenářům, jako prvek postmoderní literatury uplatňuje, byly ostatně oblíbeny také v 19. století. Po vlnách realismu, naturalismu, modernismu přelomu století a avantgardních literárních směrech, po deziluzi z války a hledání vlastní identity se mystifikační prvky objevují znovu až jako prvek literatury postmoderní, stejně jako prvek hry a hravosti, o které jsme se zmiňovali už na samém začátku této práce. Blahoslav Dokoupil ve své recenzi *Guvernantky* píše: „[...] autor mísí skutečnost s fantazií, reálné postavy s fiktivními,“ a dále také: „Macuru přitahuje rozpor mezi životem aktuálně žitým a

²¹⁰ Janoušek, Pavel: *Macura, Rajská, Čelakovský a Vratislav (O genezi prózy Guvernantka, studie takřka pozitivistická)*. Česká literatura 2003, č. 5, s. 549.

²¹¹ Tamtéž.

²¹² *Rád měním kůži* (přepis rozhlasového rozhovoru s V. Macurou), L. Machala a J. Sulovský. Aluze 1998, č. 2–3, s. 53.

²¹³ Janoušek, P.: *Macura, Rajská, Čelakovský a Vratislav (o genezi prózy Guvernantka, studie takřka pozitivistická)*. Česká literatura 2003, č. 5, s. 548.

*životem reflektovaným, literarizovaným, prošlým již filtrem záměrných i bezděčných stylizací“.*²¹⁴

Svým čtenářům Macura sděluje, že nechce, aby jeho tetralogie byla čtena jako soubor historických románů, jako svědectví o tehdejší době, ale jako dílo, které má stále co říci. Přestože děje Macurových románů jsou zasazeny do období 19. století, problémy, které jsou v románech řešeny, jsou stále aktuální, v každé době stejné, a to zejména problémy prezentované v *Guvernantce* – problematika vztahů mezi mužem a ženou: „*Přál bych si čtenáře, který by nečetl mé knížky jako historické obrazy. Za historickou fasádou se odehrává cosi, co cítím jako velice osobní, a těšilo by mě vědomí, že jako osobní zpráva je to také kýmisi čteno. [...] Těšilo by mě, kdyby se k tomuto mému osobnímu vyzvání připojil i čtenář. To pro mě je důležitější než kostýmy a kulisy. Vždyť v těch kostýmech a kulisách historicky proměnlivých se pořád vlastně odehrávají stále tytéž příběhy. Stále ten náš příběh.*“²¹⁵

V jedné promluvě Čelakovského lze najít aluzi na událost z 20. století, a to na 2. světovou válku, na holocaust. To, že někdy bude nějaká světová válka, Čelakovský ve své době nemohl tušit. Macura se však narodil v roce 1945, několik měsíců po osvobození Československa. Je tedy zřejmé, že se válečná zkušenost bezprostředně týkala generace jeho prarodičů i rodičů. Např. proto zde vkládá do úst postavy Čelakovského následující věty, které vyznívají jako jisté, avšak už zbytečné, tedy ironické proroctví: „*V Židovském městě prý pobořili Židům krámký. Nemiluji nijak zvlášť to nosaté černé plemeno, ale u boření krámků to začne a kde se to všechno zastaví? Aby se to pánům Národním výborům nevymklo z rukou...*“²¹⁶ Použitá apoziopese dovoluje domýšlet Čelakovského varování do budoucna.

Další odkaz na dobu 20. století můžeme spatřovat v následujícím citátu z promluvy Čelakovského, která vypovídá o dramatickém díle jednoho ze jeho studentů v ději *Guvernantky*, Taussiga, který mu přepisoval ukázky pro jeho čítanky: „*Nemluvím o tom, že idea toho kusu byla na pováženou. Bylo to celé o tom, jak se hrdina po bitvě na Bílé hoře, kde je zraněn, nedokáže vpravit do nových poměrů. Neobyčejně výmluvné.*“²¹⁷ Podle mého názoru to lze chápat jako odkaz na tzv. „ztracenou generaci“, jejíž hlavní tematikou je návrat mladých mužů z války a jejich neschopnost se začlenit zpět do běžného života v důsledku krutých a nezapomenutelných válečných zážitků z války, nesrovnatelných s malichernými problémy bližních.

²¹⁴ Dokoupil, B.: *Bolestně, citlivě*. Tvar 1998, č. 4., s. 20.

²¹⁵ Janoušek, P.: *Macura, Rajska, Čelakovský a Vratislav (o genezi prózy Guvernantka, studie takřka pozitivistická)*. Česká literatura 2003, č. 5, s. 555.

²¹⁶ Macura, V.: *Ten, který bude*. Hynek, s.r.o., Praha 1999, s. 459.

²¹⁷ Tamtéž, s. 513.

Macurova beletristická tvorba spočívá v originalitě propojení prvků mystifikačních, které byly taktéž oblíbeny v 19. století, prvků autorské hry s jazykem a s celkovou hravostí v propojování fikce a skutečnosti. Autor tak vytváří originální literární svět 19. století, plný zvrátů, zklamání, lásky, tragiky i komiky jednotlivých jeho epizod, jejichž dosah má obecnější platnost.

Závěr

V závěru stručně shrnu nejdůležitější poznatky z každé kapitoly. V první kapitole své práce jsem podala obecnou charakteristiku celé Macurovy tetralogie *Ten, který bude*, aby jasně vyplynula důležitost celkového kontextu a začlenění *Guvernantky* která byla pro mou práci stěžejním románem, do celku tetralogie, kterou Macura koncipoval jako „hru“ s velmi složitými pravidly – hru na obrozenský, literární svět, do kterého vtahuje čtenáře a uchvacuje ho svou promyšleností, věrohodností a smyslem pro detail.

V kapitole druhé jsem stručně popsala Čelakovského fyzický vzhled na pozadí dobových módních požadavků na odívání měšťanské vrstvy a zjistila jsem, že Čelakovského fyzický vzhled s těmito dobovými biedermeierskými módními požadavky koresponduje. Dále jsem připojila obecné informace o Antonii Reissové – Bohuslavě Rajské, provdané Čelakovské, jako skutečné i literární postavě, neboť tato žena mohla sehrát v životě F. L. Čelakovského velmi důležitou roli, zejména pro formování jeho charakteru. K žádnému formování ale ve skutečnosti nedochází, neboť jak vyplynulo z analýzy románu, postava Čelakovského se z hlediska psychologie nevyvíjí, je ve své povaze statická, strnulá, neměnná, a proto dochází k jejím vnitřním rozporům a téměř stálé kritice okolí, jakož i v setrvávání v neochvějně víře v sebe samého, ve vlastní pravdu.

V kapitole třetí o charakterových vlastnostech Čelakovského jako literární postavě jsem pojednala o jeho základním přístupu k životu, o jeho postoji k běžným životním situacím, dále také o jeho jednání ve sféře veřejné, jakož i o tom, jak se projevují jeho povahové rysy ve styku s důležitými osobami nebo institucemi. Také je zmíněno Čelakovského stanovisko k Bohu, které se v *Guvernantce*, tedy v pojetí Macurově, liší od skutečného hlubokého náboženského citění tohoto obrozenského vědce a literáta. Macura tento motiv v *Guvernantce* modifikuje a pozměňuje v souladu se svým přístupem ke tvorbě literárního díla jako ke tvorbě svébytného světa, jako vdechnutí života vlastním literárním postavám, nad kterými má veškerou moc, stejně jako Bůh má moc nad věřícími.

Další charakterové rysy F. L. Čelakovského jako čelné postavy Macurova románu *Guvernantka* nám odhalují také kapitoly následující, zejména kapitola Manželský život F. L. Čelakovského, v níž jsem dospěla k závěru, že Čelakovský se snaží uplatnit svůj čistě realistický přístup k životním situacím i ve sféře intimní, v rodinném prostředí, což se mu mnohdy nedaří a dostává se tak do vnitřního rozporu se sebou samým. Ocítá se na rozhraní klasicismu a romantismu, což je důsledkem literárního synkretismu... S tímto rozparem se ve svém životě setkává Čelakovský stále častěji – předně v osobě své druhé ženy. S tou je téměř

v každodenním kontaktu, přesto s ní však nedokáže navázat náležitý kontakt. Pokud se však jedná o kontakt intimní, cestu si Čelakovský vždy nachází, a to často ne zcela ohleduplnou. Macura tedy nezapomíná Čelakovského vylicít jako pudem ovládaného muže. Za druhé na romantické postoje naráží Čelakovský v postavách svých studentů, příslušníků nejmladší romantické generace, kterou Čelakovský pohrdá, stejně jako romantickými autory své doby, např. Byronem, jež bez obalu kritizuje a ironizuje.

Na počátku kapitoly Čelakovského činnost spisovatelská jsou shrnuta Čelakovského významná díla, která do námi analyzovaného období nespádají, ale bylo důležité na ně upozornit, protože i útlum v Čelakovského literární tvorbě je jistě příčinou jeho stařecké nevrlosti a vnitřní rozkolísanosti. Stěžejní pro období soužití Čelakovského s Rajskou se z jeho děl stává *Mudroslovi národu slovanského ve příslovích*, které je v *Guvernantce* přítomno pouze v implicitních zmínkách – v příslovích a úslovích, které Macura záměrně vkládá Čelakovskému do úst. Jsou to však přísloví jiná, nežli můžeme najít v Čelakovského *Mudroslovi*.

Ve vztahu k univerzitě a studentům zjišťujeme Čelakovského vzrůstající nespokojenost a neutěšenost, stejně jako ve vztahu k Vratislavi jako městu, které je pro něho od počátku prostředím cizím, které ho nepřijalo a působí mu, podle jeho názoru, také potíže v životě osobním. Toto Macurovo ztvárnění odpovídá skutečnosti, jak jsme zjistili konfrontací korespondence a textu románu. Naproti tomu Čelakovský zdůvodňuje svými povinnostmi na vratislavské univerzitě svou obhajobu neúčasti na Slovanském sjezdu v Praze.

V kapitole poslední jsem stručně shrnula to, co postupně vyplynulo už z kapitol předchozích, a to, jaký je rozdíl mezi Macurovou tvorbou teoretickou a beletristickou a v čem spočívá Macurovo beletristické ztvárnění doby 19. století. Docházím ke zjištění, že Macura mísí postupy realistické tvorby s postupy postmoderní hravosti a mystifikace

V postavě Františka Ladislava Čelakovského, jak ji ztvárnil Macura v třetím díle své tetralogie – v románu *Guvernantka*, nalézáme tedy rozporuplnost, neutěšenost, nevyrovnanost s dobou a také se sebou samým. Macura předkládá určité indicie, na jejichž základě si čtenář tohoto románu postupně vytváří komplexní obraz o Čelakovského poslední životní etapě. Ve většině informací se *Guvernantka* shoduje s historickými prameny, některé modifikuje a variuje, prázdná místa Macura vyplňuje vlastními příběhy, vlastní fantazií. Čelakovského představuje jako stárnoucího profesora nevědoucího si rady s vlastním já, ale přesvědčeného o správnosti svého chování. Macurovo emotivní líčení vztahu dvou výjimečných osobností českého národního obrození čtenáři umožňuje sžít se s nimi a pochopit atmosféru doby, jež formovala novodobý český národ.

Seznam použitých pramenů a literatury

- BĚLUNKOVÁ, Libuše: *Macurova Budeč*. Host 1999, č. 9, s. III–IV.
- ČELAKOVSKÝ, František Ladislav: *Mudroslovní národu slovanského ve příslovích*. Československý spisovatel, Praha 1978.
- DOKOUPIL, Blahoslav: *Bolestně, citlivě*. Tvar 1998, č. 4, s. 20.
- HAMAN, Aleš: *Umění proti dějinám*. Literární noviny 1998, č. 13, s. 7.
- HODROVÁ, Daniela: *Příběh, který byl, je a bude (čistě osobní recenze)*. Tvar 1999, č. 14, s. 1 a 4.
- HOJDA, Zdeněk: „*Jdou s tebou naše srdce i mysle – až tam ku břehům Tibery*.“ *Cestování v době biedermeieru*. In: *Biedermeier v českých zemích*. Sborník příspěvků z 23. ročníku symposia k problematice 19. století. Praha 2004, s. 128–142.
- JANÁČEK, Pavel: *Brilantní próza o době obrozenské*. Nové knihy 1993, č. 33, s. 1.
- JANOUSEK, Pavel: *Macura, Rajská, Čelakovský a Vratislav (O genezi prózy Guvernantka, studie takřka pozitivistická)*. Česká literatura 2003, č. 5, s. 546–559.
- Korrespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského*. Vydal Fr. Bílý, Praha 1907.
- Korrespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského II*. Vydal Fr. Bílý. Praha 1910.
- Korrespondence a zápisky Františka Ladislava Čelakovského III*. Vydal Fr. Bílý. Praha 1915.
- KOSKOVÁ, Helena: *Fenomén rozostřené hranice v současné české próze (Körner, Sidon, Macura, Hodrová)*. Slovenská literatúra 2000, roč. 47, č. 4–5, s. 339–346. Původně předneseno jako referát na 2. kongresu světové literárněvědné bohemistiky v Praze v červnu 2000.
- KUBIŠTA, Ivan – ŠVARC, Václav: *Purkyně ve Vratislavi*. Mladá fronta, Praha 1974.
- KUDLÁČ, Antonín K. K.: *Romantismus dvakrát (a různě)*. Aluze 2000, č. II, s. 176–178.
- LENDEROVÁ, Milena: „*ušlechtilé sestřinky*“ *anebo Dívčí a ženské ctnosti v době předbřeznové*. In: *Biedermeier v českých zemích*. Sborník příspěvků z 23. ročníku symposia k problematice 19. století. Praha 2004, s. 79–78.
- MACURA, Vladimír: *Citová exkurze do národního obrození aneb Macurovy mikrodějiny*. *Rozhovor s Ondřejem Hausenblasem*. Čeština doma i ve světě 1997, roč. V, č. 4, s. 10.
- MACURA, Vladimír: *Kořeny současnosti*. *Rozhovor s Irenou Zítkovou*. Nové knihy 1993, č. 38, s. 10.
- MACURA, Vladimír: *Nechtěl bych mít ráj jako adresu svého pobytu*. *Rozhovor s Františkem Cingerem*. Právo 1999, roč. 9, č. 3, s. 12.

- MACURA, Vl.: *Masarykovy boty a jiné semi(o)fejetony*. Pražská imaginace, Praha 1993.
- MACURA, Vl.: *Znamení zrodu*. Československý spisovatel, Praha 1983.
- MACURA, Vladimír: *Ten, který bude*. Hynek s.r.o., Praha 1999.
- MAYER, Vladimír: *K. A. Vinařický a Fr. L. Čelakovský jako autoři školních čítanek*. Český jazyk a literatura 1969–1970, s. 62–70.
- MOCNÁ, Dagmar – PETERKA, Josef – a kol.: *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha a Litomyšl 2004.
- PETRBOK, Václav: *Čím česká píseň je a není. Čelakovský a Rittersberg očima jednoho Biedermanna*. In: *Biedermeier v českých zemích*. Sborník příspěvků z 23. ročníku symposia k problematice 19. století. Praha 2004, s. 336–342.
- Rád měním kůže* (přepis rozhlasového rozhovoru s V. Macurou), L. Machala a J. Sulovský. Aluze 1998, č. 2–3, s. 53.
- RAK, Jiří: *Znovuzkříšení historického románu*. Dějiny a současnost 1999, roč. 21, č. 6, s. 53.
- SOCHOROVÁ, Ludmila: *Muž a žena v české vlastenecké společnosti doby biedermeieru*. In: *Biedermeier v českých zemích*. Sborník příspěvků z 23. ročníku symposia k problematice 19. století. Praha 2004, s. 92–104.
- VALÁŠEK, Martin: *Medikus završil obrozenou tetralogii spisovatele Vladimíra Macury*. Lidové noviny 25. 6. 1999, roč. XII, č. 147, s. 21.
- VENTURA, David: *Hravost v tetralogii Vladimíra Macury*. Tvar 2004, č. 10, edice Tvary.
- Z let probuzení – Listy F. L. Čelakovského a Bohuslavy Rajske (1844–1845)*. J. Otto, Praha 1872.
- Z let probuzení – Paměti a korespondence Bohuslavy Rajske z let 1839–1844*. J. Otto, Praha 1872.
- Z let probuzení – Vzájemné dopisy Antonie Čelakovské (Bohuslavy Rajske) a Boženy Němcové (1844–1849)*. J. Otto, Praha 1873.
- ZÁVODSKÝ, Artur: *František Ladislav Čelakovský*. Melantrich, Praha 1982.

Internetové zdroje

GILK, Erik: *Ten, který je*. [Cit. 2. března 2009.]. Dostupné z:

http://www.v-art.cz/zonty/edice/r-6939/ds_gilk.htm

HÁSEK, Jindřich: *Bohuslava Čelakovská Rajska*. [Cit. 2. března 2009.]. Dostupný z:

http://www.municipal.cz/osobnosti/celakovska_rajaska.htm

KOSKOVÁ, Helena: *Tetralogie Vladimíra Macury*. [Cit. 2. března 2009.] Dostupné z:
http://www.v-art.cz/zonty/edice/r-6939/obsah_tetra.htm

Zdroje obrazových příloh

Portrét Fr. Lad. Čelakovského č. 1: dostupný z:

<http://www.cojeco.cz/Attach//photos/pers3940d7f16d41f.jpg>

Portrét Fr. Lad. Čelakovského č. 2: dostupný z:

http://www.radioservis-as.cz/archiv01/0901/images/9_23.jpg

Portrét Fr. Lad. Čelakovského č. 3: dostupný z:

http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/60/Jan_Vil%C3%ADmek_-_Franti%C5%A1ek_Ladislav_%C4%8Celakovsk%C3%BD_HL.jpg

Socha F. L. Čelakovského ve Strakonících: dostupný z:

http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Strakonice-statue_of_Celakovsky.jpg